

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

Diplomová práce

2023

Jana Ulipová

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

**Širým světem Stanislava Nikolaua
Zeměpisný magazín 1924–1944**

Diplomová práce

Autor práce: Jana Ulipová

Studijní program: Mediální studia

Vedoucí práce: PhDr. Petr Bednařík, Ph.D.

Rok obhajoby: 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15. 7. 2023

.....
Jana Ulipová

Bibliografický záznam

ULIPOVÁ, Jana. *Širým světem Stanislava Nikolaua. Zeměpisný magazín 1924–1944*. Praha, 2023. 68 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Katedra mediálních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Petr Bednařík, Ph.D.

Rozsah práce:

128 382 znaků s mezerami bez anotace/abstraktu a příloh

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá časopisem Širým světem, který řídil Stanislav Nikolau (1878–1950), výrazná osobnost našeho veřejného života za první republiky. Na základě historické analýzy primárních zdrojů, které byly zařazeny do kontextu studií sekundární literatury, práce doplňuje charakteristiku Nikolauovy osobnosti. Pozornost je věnována jeho názorové orientaci, jež vychází z myšlenek nacionální pravice, se silným protikomunistickým směřováním. Dále si všímá Nikolauovy role ve vedení českého fašistického hnutí Vlajka i antisemitské rétoriky. Práce představuje jeho bohatou činnost na poli pedagogickém, publicistickém i editorském a neopomíjí ani jeho odborné působení, vždy úzce provázané s geografii.

Jádro práce představuje rozbor populárně-naučného periodika Širým světem, zeměpisného magazínu, který Nikolau založil v roce 1924 pro čtenáře z řad mládeže. Tomu odpovídal i obsah, přinášející dobrodružné příběhy, povídky i původní cestopisné reportáže, ve kterých se mimo houževnatosti lidského ducha odráží i různorodost geografických podmínek přítomných zejména na mimoevropských kontinentech. Obsah časopisu se tematicky dále rozvíjel a měnil v rámci preferencí Nikolaua, který reflektoval vzrůstající zájem čtenářské obce i rychle se měnící atmosféru na evropském kontinentě. Opomenut není ani doprovodný obrazový materiál, který je po stránce výtvarné neodmyslitelně spjat se Zdeňkem Burianem. Po skromných počátcích získal časopis za dvacet jedna ročníků přízeň čtenářů z řad široké veřejnosti, díky níž mohla navázat další časopisecká produkce.

Klíčová slova

geografie, časopis, popularizace, věda, mládež, dobrodružství, nacionalismus, cestování, válka

Abstract

The diploma thesis deals with the magazine “Širým světem”, which was managed by Stanislav Nikolau (1878–1950), a prominent figure in the public life of the First Czechoslovak Republic. Based on a historical analysis of primary sources, placed in context by the study of secondary literature, it completes Nikolau's personality including his views orientation that is based on the ideas of the nationalist right-wing, with a strong anti-Communist orientation, through the leadership of the Czech fascist movement Vlajka to the anti-Semitic rhetoric.

The thesis presents his rich activity in the pedagogical, journalistic, and editorial field and does not omit his professional work that was always closely intertwined with geography. However, it is an analysis of the non-fictional periodical “Širým světem. The Geographical Magazine”, founded by Nikolau for young readers in 1924 that is the core of the thesis. The magazine's content also corresponded to that – it included adventure stories, short stories and original travel reports that – in addition to the resilience of the human spirit – also reflected the diversity of geographical conditions especially on non-European continents.

It continued to develop and change in the context of Nikolau's preferences, reflecting the growing interest of the reading public and the rapidly changing atmosphere on the European continent. The accompanying pictorial material, which is inherently linked to Zdeněk Burian in the visual respect, is not forgotten either. After humble beginnings, the magazine gained the favor of the general public readership over its 21 editions, due to which further magazine production could continue its legacy.

Keywords

geography, magazine, popularization, science, youth, adventure, nationalism, travel, war

Title

Širým světem of Stanislav Nikolau. Geographical magazine 1924–1944

Obsah

Úvod.....	9
Stanislav Nikolau	11
1.1 Pedagogická činnost	12
1.1.1 Učebnice.....	14
1.1.2 Politická názorovost a angažovanost.....	16
1.2 Publicistická činnost	18
1.2.1 Tisk národního socialistického tábora.....	20
1.2.2 Národní politika	20
1.3 Publikační činnost v rámci geografie	22
1.3.1 Ottovo nakladatelství	23
1.3.2 Sborník zeměpisné společnosti	24
1.3.3 Československá grafická unie a knižní edice.....	24
1.4 Soudní líčení a trest	26
Nástin vývoje populárně-naučných periodik s geografickou tematikou	28
1.5 Vznik odborných periodik	28
1.6 Vznik a vývoj populárně-naučných periodik.....	28
1.7 První česky psaná periodika s geografickou tematikou.....	30
1.8 Geografická periodika první republiky.....	32
Širým světem. Zeměpisný magazín	34
1.9 Vznik periodika	34
1.10 Čtenářská obec.....	35
1.11 Periodicita	35
1.12 Cenová politika a inzerce	36
1.13 Žánrové různorodosti periodika a jeho témata	36
1.14 Rubriky	40
1.15 Redakce a přispěvatelé	43
1.16 Stanislav Nikolau v Širém světě	45

1.17	Doprovodné obrazové materiály	47
1.17.1	Spolupráce se Zdeňkem Burianem	48
1.17.2	Barevná obrazová příloha	48
1.17.3	Ilustrace.....	50
1.17.4	Fotografie.....	50
1.17.5	Mapy	51
1.18	Vývoj periodika	51
1.18.1	Raná fáze periodika 1924–1926. Ročníky I.– III.....	51
1.18.2	Širým světem 1927–1938. Ročníky IV.–XV.....	52
1.18.3	Širým světem 1939–44. Ročníky XVI.– XXI.....	53
1.18.4	Návaznost po zániku časopisu	55
	Závěr	56
	Summary	58
	Prameny a literatura	60
	Seznam příloh	68

Úvod

Při přípravných rešerších pro diplomovou práci jsem v časopisecké produkci první republiky našla doposud odborně nezpracované periodikum Širým světem. Tento zeměpisný magazín mne oslovil svým obsahem v kontextu s názorovým spektrem jeho autora. Zajímalo mne, do jaké míry je slučitelná konzervativní nacionalistická orientace s vedením a plněním obsahu geografického časopisu. Jak mentálně souzní omezený svět českého fašismu minulého století s intelektuální základnou člověka znalého světa a jak se přenáší do časopisecké produkce určené mladé generaci? Vyvíjí se tyto vztahy v čase?

Cílem této práce bylo postihnout výše uvedené souvislosti a přispět tak, alespoň částečně, k reflexi tohoto časopisu. Nejdříve bylo potřeba doplnit biografické údaje o osobě jeho tvůrce, Stanislavu Nikolauovi, které nebyly doposud veřejně známé, případně obsahovaly pouze dílčí, někdy nepřesné údaje. Jako výzkumnou metodu jsem zvolila historickou analýzu primárních zdrojů. Sekundární literatura pak u získaných poznatků posloužila k doplnění dobového kontextu.

V první části práce jsem se pokusila skrze bádání v primárních zdrojích naznačit rozsah činnosti Stanislava Nikolaua a jeho názorový vývoj, neboť obojí spolu úzce souviselo. Jeho pozůstalost se však nenachází v žádné paměťové instituci, dostupné jsou jen dílčí dokumenty osobního i profesního charakteru roztroušené v pozůstalostech přátel, spolupracovníků a politických partnerů, samozřejmě pak ze zákona archivované dokumenty státní správy.

Biografické údaje jsem doplnila studiem archiválií ve Státním oblastním archivu v Třeboni (Sbírka matrik Jihočeského kraje, 1587–1949), Státním oblastním archivu v Praze (fond Státní zastupitelství Praha) a Archivu Univerzity Karlovy (fond Matriky Univerzity Karlovy). Pro zmapování Nikolauovy rozsáhlé profesní činnosti mi pak byly nápomocny jeho dobové publikace (edice Země a lidé, Cestou – necestou), učebnice, periodika (zejm. Národní politika) a sborníky, ve kterých publikoval, vše bylo přístupné v Národní knihovně v Praze. Dílčí poznatky z jeho politické orientace pak přinesly dokumenty z Archivu Národního muzea (fondy Antonín Hajn, Karel Kramář). Průzkum v Památníku národního písemnictví (fondy Zdena Ančik, Karel Horký, Jan Rychlý, Antonín Klášterský, Josef Král, Zdeněk V. Tobolka, Zdeněk Wirth) a Archivu Akademie věd (fond Václav Chalupecký, Radim Kettner, Bedřich

Mendl, František Slavík) přinesl pouhé osobní marginálie, které v práci neuvádím. Bádání v nezpracovaných pozůstatcích Československé grafické unie ve Státním oblastním archivu v Praze (fond Tiskařské závody), nepřinesl žádné poznatky. Věnovala jsem pozornost Nikolauovým aktivitám v celé šíři, protože je domnívám, že jedině tak lze periodikum Širým světem ukotvit v odpovídajících souvislostech.

Druhá část práce se pokouší postihnout všechny aspekty související s vydáváním tohoto populárně-naučného periodika, a to včetně zmapování podobných vydavatelských snah před dobou publikování Širým světem, i návaznost na magazín po jeho zániku. Důvodem, proč sem tak učinila, je domněnka, že jedná o první práci věnující se tomuto časopisu a snad bych tím i malou měrou mohla přispět k ucelenější reflexi. V jednotlivých kapitolách jsou zde popsány důvody vzniku i zániku periodika, naznačeny vývojové tendence obsahu a postihnuty změny formální stránky za celé období jednadvaceti ročníků. Není opomenut doprovodný obrazový materiál, který lze považovat za jeden z určujících faktorů popularity periodika a jež je po stránce výtvarné neodmyslitelně spjat s malířem a ilustrátorem Zdeňkem Burianem.

V době vydávání periodika se používaly výrazy zeměpis a geografie jako rovnocenné ve svém obsahu, přičemž pojem zeměpis se preferoval v rámci vlasteneckého smýšlení. V práci žádný z nich terminologicky nepreferuji. Zároveň nebyla geografie tak bohatě diferencovaná jako dnes, vycházím zde z Nikolauovy učebnice zeměpisu,¹ kde dělí krajinnou sféru na dvě základní složky, fyziogeografickou a biogeografickou. Fyziogeografická, čistě přírodní věda, zkoumá dynamiku a zákonitosti jednotlivých krajinných sfér, biogeografická složka se zabývá zeměpisným rozšířením všech živých organismů, tj. rostlin, zvířat a člověka. Z biogeografické složky bral Nikolau zvláště na zřetel antropogeografickou (dnes bychom ji nazvaly socioekonomickou) část, jejímž středem je člověk a společnost v kontextu přírodních poměrů. Především jej zajímal hospodářský a politický zeměpis, jehož součástí byla i geopolitika, sledující vzájemný vliv zeměpisných poměrů na politický vývoj událostí.² Geografie byla stejně jako dnes úzce provázána s dalšími vědními obory, zejména historií, botanikou, zoologií, národopisem, jazykovědou, matematikou a statistikou.

¹ NIKOLAU, Stanislav. *Učebnice zeměpisu pro vyšší třídy středních škol a pro I. a II. ročník učitelských ústavů*. Sedmé, zcela přepracované vydání. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1936. s. 3.

² Ibidem.

Stanislav Nikolau

Stanislav Nikolau se dle matričního záznamu³ narodil 5. června 1878 v Humpolci otci Janovi Nikolauovi a matce Anně, rozené Říhové. Otec byl povoláním kupec, ovšem Josef Pešek mu v Národních listech⁴ přiřazuje také povolání učitele a tvůrce publikace z roku 1862 *Obrazy z dějin československých*. Dle matričních záznamů se však s největší pravděpodobností jedná o jeho strýce Josefa Václava Nikolaua,⁵ který byl autorem povídek a básní pro děti, pedagogem a vydavatelem školní četby.⁶

Na gymnáziích v Německém Brodě a Českých Budějovicích se kromě dějepisu a zeměpisu věnoval i jazykům – angličtině, francouzštině, italštině, ruštině a srbštině.⁷ Studium zakončil maturitní zkouškou v roce 1897.⁸ Od téhož roku pokračoval ve studiích na české Filozofické fakultě Univerzity Karlo-Ferdinandovy, kde se zaměřil na obor zeměpis – dějepis. Zde navázal přátelství s tehdejší asistentem, později docentem Václavem Švamberou, a především se svým spolužákem Jiřím V. Danešem. Doktorát obhájil v roce 1902 s prací na téma *Počet a sídla obyvatel v Tripoli (Anthropogeografická studie)* pod vedením geografa Jana Palackého a antropologa Lubomíra Niederleho.⁹

V roce 1900 se během studií zúčastnil mezinárodního kongresu geologického v Paříži a také mezinárodního kongresu pro obchodní zeměpis tamtéž. Zúčastnil se i archeologického kongresu v Egyptě v roce 1909.¹⁰ Hojně cestoval, jak se od jeho studijního zaměření očekávalo. Osobně poznal Rakousko-Uhersko, severní Itálii, Dalmácii, Srbsko, Černou Horu, Rumunsko,

³ Matriční kniha 1874–1890. Státní oblastní archiv v Třeboni, Sběrka matrik Jihočeského kraje, 1587–1949, kniha 9., snímek 124 N. [cit. 1. 3. 2023]. Dostupné z <https://digi.ceskearchivy.cz/3939/123/1818/2769/51/0>

⁴ PEŠEK, Josef. Dr. Stanislavu Nikolauovi k šedesátce. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 1938, roč. 78, č. 53, s. 5. ISSN 1214-1240.

⁵ Josef Václav Nikolau (8. 8. 1938 v Týně nad Vltavou – 30. 4. 1862 tamtéž).

⁶ OPELÍK, Jiří, Vladimír FORST a Luboš MERHAUT. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, sv. 3*, Praha: Academia, 2000. s. 538. ISBN 80-200-0468-8.

⁷ STĚHULE, Josef. Prof. Dr. St. Nikolau – Šedesátník. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*. Praha: Československá společnost zeměpisná, 1938, roč. 44, č. 3, s. 52. ISSN 0036-5254.

⁸ KOUTNÍK, Bohuslav. *Československo – biografie, sv. 2*. Praha: Státní tiskárna, 1936-1941., s. 622.

⁹ Matriky Univerzity Karlovy. Ústav dějin UK a archiv UK, fond Matriky Univerzity Karlovy, Matrika doktorů české Karlo-Ferdinandovy Univerzity II (1900-1908), s. 687. [cit. 1. 3. 2023].

Dostupné <https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1662070835117222/102/?lang=cs>

¹⁰Nikolau Stanislav In: *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí.*, sv. 28. Praha: J. Otto, 1909, s. 997.

Bulharsko, Cařihrad, Kavkaz, Rusko, Švédsko, Norsko, Malou Asii.¹¹ Egypt procestoval až po Asuán.¹²

Ze záznamu policejního ředitelství na povinné pobytové přihlášce je patrné, že se v roce 1903 Nikolaův otec Jan přestěhoval do Prahy na Královské Vinohrady a v roce 1906 jej následoval i Stanislav se svým bratrem Zdeňkem (nar. 1872).¹³ Dle úmrtního oznámení v Národních listech zemřel Nikolaův otec Jan 7. 8. 1908¹⁴ a lze z něho vyčíst, že kromě dvou synů měl i dceru Miladu Pěšovou (roz. Nikolauovou). Ta měla dceru Miladu a syna Milana.

Bratr Zdeněk byl povoláním velkoobchodník s čajem¹⁵ působící v Terstu a vykonával tak daleké obchodní cesty. Dle úmrtního oznámení uveřejněného v inzertní rubrice Národní politiky¹⁶ zemřel náhle 20. října 1921, zřejmě bezdětný.

Nenašel se jediný zdroj, který by zmiňoval případného potomka Stanislava Nikolaua. Je pravděpodobné, že se také nikdy neoženil, protože v roce 1947, tj. ve věku 69 let, byl s jistotou stále svobodný.¹⁷ Stanislav Nikolau byl za první republiky veřejně známou osobou, mimo jiné o tom svědčí i přítomnost jeho jména ve Vest Pocket Revue (obraz 5, scéna 3), první hře Jiřího Voskovce a Jana Wericha pro Osvobozené divadlo: „*Vzpomínám si, již Stanislav Nikolau dí: Praha je důležitým železničním mostem.*“¹⁸

1.1 Pedagogická činnost

Pedagogickou činnost vykonával v letech 1903–1928,¹⁹ kdy působil jako vyučující na středních školách. Nejprve na reálkách v Pardubicích, od roku 1907 v Praze.²⁰ Po krátkém angažmá na Reálném gymnáziu v Praze II (v Ječné ulici) se stal profesorem na České státní reálce

¹¹ KOUTNÍK, Bohuslav, ref. 8.

¹² Ibidem.

¹³ Pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství 1850-1914. Národní archiv, fond Policejní ředitelství I, konskripce, karton 421, obraz 323. [cit. 1. 2. 2023]. Dostupné z <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/?session=136e477f1412a361fcf1e959b9758070fd70c9374bd7ca7523bb504145d32f3c&action=image&record=10>

¹⁴ *Národní listy*. Praha: J. Grégr, 1908, roč. 48, č. 218, s. 8. ISSN 1214-1240. Úmrtní oznámení

¹⁵ *Národní listy*. Praha: J. Grégr, 1913, roč. 53, č. 1, s. 28. ISSN 1214-1240. Inzerát.

¹⁶ *Národní politika*. Praha: Politika, 1921, roč. 39, č. 289, s. 11 ISSN 1805-2444. Úmrtní oznámení.

¹⁷ Přívlastek svobodný je u jeho jména uvedeno v archivním dokumentu Znění žaloby z 2.5. 1947, které se nachází: Státní oblastní archiv Praha: fond Státní zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno.

¹⁸ VOSKOVEC, Jiří a Jan WERICH. *Hry, sv. 1*. Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 50.

¹⁹ KOUTNÍK, Bohuslav, ref. 8, s. 633.

²⁰ Ibidem.

v Praze VII (na Strossmayerově náměstí).²¹ Zde působil až do roku 1928, kdy odešel do výslužby, zřejmě kvůli hlasovým indispozicím.²² Stanislav Nikolau byl vzdělaný a bezesporu i osobitý pedagog. Z jeho oborových textů lze vyčíst nebývalá orientace v nových poznatcích i moderních přístupech zeměpisného oboru. Zároveň se snažil tyto znalosti implementovat do vzdělávacího systému nově vzniklé republiky.

Byl si vědom, že díky společenským, technickým i vědeckým změnám dochází k jakési „*nivelizaci světa*“ a pociťoval, že rychle mizí „*rázovitost jednotlivých krajů*“²³ ve smyslu jejich širší imaginativní dostupnosti, způsobenou například rychlejším transferem lidí, tedy přímých „*zaživatelů*“ ciziny, zbožím, které tyto krajiny zastupuje, ale také díky rozvoji fotografie a kinematografie, které daleké území mnohem více přibližují. Proto předpokládal, že zeměpis by měl ve své vzdělávací funkci hledat nové, další úkoly, které překonají pouhé popisy krajín (ať již z přírodních, ekonomických, politických, nebo dalších hledisek). Zeměpis považoval za eklektickou vědu a z dnešního pohledu lze říci, že vnímal jeho multidisciplinární přesah (propojení s matematikou, fyzikou, biologií, antropologií, politickou vědou atd.). Logicky, jak dobovým vlivem i vlivem své učitelské kvalifikace, tak z osobního přesvědčení, zdůrazňoval propojení zeměpisu a vlastivědy.²⁴

Stanislav Nikolau se účastnil reorganizace Ústředního spolku československých profesorů, jehož byl členem ještě během let první světové války v rámci působení v něm přispěl k připravenosti školního systému na přicházející samostatnost Československé republiky.²⁵ Řadu jeho postojů ke školským otázkám z této doby lze nalézt ve Věstníku spolku. Později se angažoval v rámci reformy československého školského systému a podařilo se mu prosadit zvýšení počtu vyučovacích hodin zeměpisu na středních školách. Byl členem komitétu pro organizaci školství, člen komisí a anket pro reformu středních škol při Ministerstvu školství a osvěty.²⁶

²¹ *Sborník Ministerstva školství a národní osvěty: ministerstvo, školské úřady, vysoké, střední a odborné školství*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty 1925, roč. 5, č. 1, s. 440. ISSN 1803-3105.

²² STĚHULE, Josef, ref. 7.

²³ NĚMEČEK, Frant., Arnošt ROSA a Vlastimil A. MATULA, ed. *Dvacáté století: co dalo lidstvu: výsledky práce lidstva XX. Věku*, sv. I. Praha: Vladimír Orel, 1932, s. 553.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ STĚHULE, Josef, ref. 7, s. 53.

²⁶ KOUTNÍK, Bohuslav, ref. 8, s. 622.

Nikolau byl zřejmě ve značné přízni svých studentů. U příležitosti Nikolauových šedesátých narozenin uvádí ve svém článku Josef Pešek: „Zvláště za války světové působil na své žáky nezapomenutelně: jeho slova sílila mladá srdce v těžkém zápase českého národa o svobodu.“²⁷

Lingvista Josef Vachek pak ve svých vzpomínkách miní: „Sympatický nám býval mezi našimi kantory také historik a zeměpisec Stanislav Nikolau, který náš rozhled rozšiřoval svými osobitými komentáři k látce obsažené v učebnicích: i on dovedl z ní vždy vybírat, co se mu jevílo podstatné. Ve svých kritických poznámkách k současné politické situaci zacházel někdy příliš daleko, ale to jsme vždy v potřebné míře diskontovali.“²⁸ Údajně mu studenti později přezdívali „Zeměpisná šířka, humorným slovním spojením inspirovaným názvem magazínu Širým světem“.²⁹

1.1.1 Učebnice

Nikolau byl obeznámen se zahraničními skripty a vypravoval řadu moderních zeměpisných a vlastivědných učebnic pro střední školy, které mimo jiné pragmaticky hleděly k hospodářským poměrům dané oblasti. Tím se dostával do konfliktu se starší generací učitelů, kteří viděli těžiště předmětu převážně v morfologii a kartografických poznacích.³⁰

První *Učebnice zeměpisu pro vyšší třídy středních škol* vyšla v roce 1910.³¹ Ve *Věstníku českých profesorů* k ní Nikolau píše: „Měl jsem původně v úmyslu, připojiti menší nebo delší odstavce..., aby tak kniha skutečně podala žákům základní názor o jednotlivých současných problémech. Než po zralé úvaze upustil jsem od toho plánu, abych se snad nesrazil se zásadou, že politika nepatří do škol...Doufám, že svůj plán provedu jindy a jinde.“³²

V dopise Antonínu Hajnovi ze 4. 2. 1914 píše Nikolau ke své učebnici: „[...] sám si opravdu líboval slovanské stanovisko, na rozdíl od našich starších knih, které jsou hotovými překlady z němčiny a duchem podle toho vypadají. Ostatně vezmete-li si do ruky na př. Rakousko-Uhersko pro nejvyšší třídu, uvidíte, kolik tu pro naše státoprávní názory, je učiněno proti

²⁷ PEŠEK, Josef, ref. 4.

²⁸ VACHEK, Josef. *Vzpomínky českého anglisty*. Jinočany: H & H, 1994, s. 36. ISBN 80-85787-72-5.

²⁹ STĚHULE, Josef, ref. 7, s. 53.

³⁰ Ibidem.

³¹ NIKOLAU, Stanislav. *Učebnice zeměpisu pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Ústř. spolek čes. profesorů, 1910, s. 1.

³² *Věstník českých profesorů*. Praha: Ústřední spolek českých profesorů, 1910, roč. 1, č. 8, s. 311.

*starším knihám, třeba že mladočeské enfant je silně seškrtili. A našim profesorům je třeba dodat odvahy, že?*³³

Postupně následovaly učebnice pro všechny stupně středoškolského vzdělávacího systému s patrnou snahou oprostít vzdělávání od německého ideologického vlivu a přiblížit studentům znalosti o světě v nové době. Poslední *Učebnice zeměpisu pro vyšší třídy středních škol a pro I. a II. ročník učitel'ských ústavů*³⁴ vyšla v roce 1936.³⁵ Dále publikoval v roce 1926 *Příručku zeměpisu*,³⁶ přehledovou studijní literaturu pro studenty připravující se k učitel'ským zkouškám.

Nikolauovy učebnice se využívaly ve školství po celé období první republiky a některé byly přeloženy do slovenštiny, maďarštiny³⁷ a polštiny³⁸. Zároveň připravil školní mapy a atlasy, které doplňovaly obsah učebnic, ale i 20 nástěnných obrazů, které sestavil pro Profesorské nakladatelství a knihkupectví. Čtyři z nich (lidské typy asijského, amerického a afrického obyvatele a obraz Na východoafrické stepi) vytvořil Zdeněk Burian původně pro magazín *Širým světem* a zde je Nikolau použil druhotně.

Dnes lze podotknout, že jeho učebnice byly poměrně objektivní a věcné, s mimořádným citem pro analýzu hospodářských poměrů, které ovšem způsobovaly, že se prezentované informace neshledaly vždy s pozitivním přijetím, zvláště u některých členů Československé sociálně demokratické strany dělnické, po rozkolu partaje u členů Komunistické strany Československa.

Nikolau např. uvádí: „Z Moskvy se předpisují programy práce, které jsou vypracovány obyčejně na pět let napřed (pětiletka). Stanoví se osev a druhy plodin, určí, které stavby, průplavy a továrny se mají pořídit, kolik zboží se musí vyrobiti, kolik obilí sklídit, kam dodati atd.... Protože někdy samo příroda, např. sucho, selže a výpočty zvrátí, vzniká v zásobování zmatek a v některých krajinách hlad...“³⁹ „Ti sedláci, kteří zůstali samostatní „kulaci“, jsou zatíženi strašnými daněmi v podobě povinných dávek sklizně.“⁴⁰ nebo „Ukrajina toužila dávno

³³ Osobní dopis Stanislava Nikolau Antonínu Hajnovi. Archiv Národního muzea, Fond Antonín Hajn. i. č. 1214, karta 25.

³⁴ NIKOLAU, Stanislav, ref 1.

³⁵ V roce 1937 vyšly ještě dva slovenské překlady učebnic: *Učebnica zeměpisu pre vyššie triedy stredných škôl a pre I. a II. ročník učitel'ských ústavov* a *Československá vlastiveda pre najvyššiu triedu stredných škôl a pre III. ročník učitel'ských ústavov*.

³⁶ NIKOLAU, Stanislav. *Příručka zeměpisu všech dílů světa se zvláštním zřetelem k Československé republice*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1926

³⁷ Např. NIKOLAU, Stanislav. *Földrajz a közép és polgári iskolák II. osztálya számára*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1925.

³⁸ NIKOLAU, Stanislav a Józef BADURA. *Podręcznik geografji dla klasy pierwszej szkół średnich*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1926.

³⁹ NIKOLAU, Stanislav, ref. 1.

⁴⁰ Ibidem.

po samostatnosti nebo alespoň po autonomii. Hned po revoluci se oddělila od ostatního Ruska a prohlásila ukrajinštinu za úřední jazyk. Moskva však se na tyto snahy o samostatnost neohlíží.“⁴¹

Od 20. let se v *Rudém právu* můžeme opakovaně setkat s požadavkem na jejich stažení z výuky, např. slovy Václava Kopeckého „...poněvadž obsahují o Sovětském svazu takové údaje, které jsou nejen krajně negramotné, ale které jsou již neudržitelné pro svoji zavile nepřátelskou tendenci vůči zemi Sovětů...“⁴²

Všechny Nikolauovy učebnice i časopis *Širým světem* byly zakázány pro výuku na školách výnosem Ministerstva školství a osvěty č. 1105 z 29. ledna 1946, a to „v souvislosti s jeho zatčením za velezrádnou činnost“.⁴³ Vzhledem k tomu, že v době výnosu byl ministrem školství Zdeněk Nejedlý, jednalo se nejspíše o vhodnou příležitost, jak se s Nikolauovým vlivem vypořádat.

1.1.2 Politická názorovost a angažovanost

Politicky vyšel Nikolau z prostředí *České (záhy Československé) strany národně socialistické*, mimo redakční práci pro *Českou demokracii* a *České slovo* zastával v letech 1917–1921⁴⁴ post člena představenstva strany. Poté co svou činnost u Národních socialistů ukončil, a to zřejmě v souvislosti s příchodem Edvarda Beneše do strany, angažoval se v řadě nacionálně pravicových i fašizujících organizacích. Ostatně sám se v této době netajil svým obdivem k italské formě fašismu. Nejpozději v roce 1923 byl členem *Národního hnutí*, nesoucí podtitul „volné sdružení vlastenecky cítících občanů“,⁴⁵ jež se ustanovilo jako apolitická složka Československé národní demokracie⁴⁶ již v roce 1922⁴⁷ v čele s Viktorem Dykem. Nikolau je spoluautorem jejího programu vydaného v publikaci „*Pravda o Národním hnutí. Co jest národní hnutí?*“⁴⁸, který se hlásil k idejím italského fašismu, se silným nacionálním cítěním,

⁴¹ Ibidem, 196.

⁴² KOPECKÝ, Václav. Nikolau hájí své učebnice. *Rudé právo, ústřední orgán Komunistické strany Československé*. Praha: František Zelenka 1934, roč. 15, č. 138, s. 4. ISSN 0032-6569.

⁴³ *Věstník ministerstva školství a osvěty*. Praha: Státní nakladatelství, 1946, roč. 2, č. 4, s. 63. ISSN 1802-5064.

⁴⁴ KOLÁŘ, František a kol. *Politická elita meziválečného Československa 1918-1938: kdo byl kdo*. Praha: Pražská edice, 1998, s. 182. ISBN 80-901509-8-5

⁴⁵ GREGOROVIC, Miroslav a Pavel ŠTEFAN. *Kapitoly o českém fašismu: fašismus jako měřítko politické dezorientace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 20. ISBN 80-7106-100-X.

⁴⁶ V čele s předsedou Karlem Kramářem, z něhož pozůstalosti vyplývá, že s ním Nikolau byl v hojném osobním kontaktu.

⁴⁷ GREGOROVIC, Miroslav a Pavel ŠTEFAN, ref. 41.

⁴⁸ NIKOLAU, Stanislav a František FRIEDL. *Pravda o Národním hnutí: Co jest národní hnutí?* Praha: Nákl. 28. Října, [1923].

prvky antikomunismu a antisemitismu⁴⁹, ovšem přizpůsobeným československým poměrům. V roce 1926 se Národní hnutí odpoutalo od Národní demokracie a sloučilo se ostatními fašizujícími skupinami pod patronaci *Národní obce fašistické* (NOF), jejíž hlavou byl v roce 1927 Radola Gajda.⁵⁰

V roce 1925 vznikla *Vlajka. Hnutí nové Československo*, sdružující studenty radikálně pravicové orientace, kteří zpravidla odešli z NOF. V roce 1930 se zde ustanovil studentský politický klub, jehož předsedou se 21. října 1932 stal Nikolau.⁵¹ Je potřeba zdůraznit, že prvorepublikové ideové směřování i personální zajištění je odlišné od působení Vlajky v protektorátu. V době Nikolauova předsednictví se Vlajka jasně vymezovala antikomunistickými a protiněmeckými postoji.⁵²

Antisemitismus byl zde již také programově znatelný příklonem k „*odstranění nadvlády německého, resp. židovského kapitálu*“⁵³ a potvrzuje to i Nikolauův článek Protihitlerovské znamení:⁵⁴ „*Tyto židovské kruhy rázným postupem Hitlera na ochranu německví, které bylo ve svých kulturních složkách už prosáknuto, ba skoro odstaveno...otravují naši veřejnost tak rafinovaně, že náš tisk ani dobře necítí, jak otrocky papouškuje jejich klatby na Hitlera. Podle nich líčí českému čtenáři Hitlera jako strašného ohavu: sbírá pilně každou událost vyvolanými hitlerovskými udělňáky proti židům a jejich otrokům marxistům.*“⁵⁵ Tuto jasně antisemitskou rétoriku zde Nikolau použil mnohem dříve než v *Národní politice*, kde ještě po dlouhou dobu udržoval jistou dávku korektnosti.

V hnutí je patrné silné národní cítění a v tomto duchu se odvolávalo k myšlenkám Milana Rastislava Štefánika, Aloise Rašína, Karla Kramáře, ale také k některým ideám Karla Havlíčka Borovského, Františka Palackého a Aloise Jiráska.⁵⁶ Vlajka nikdy neměla tak silnou základnu (4 000 členů v roce 1935),⁵⁷ aby byla významnější (politickou) silou předmnichovské

⁴⁹ GREGOROVIC, Miroslav a Pavel ŠTEFAN, ref. 41.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ NESIGN. Prof. Dr. Stanislav Nikolau v čele politického klubu Vlajka. *Vlajka: měsíčník pro národní a světovou kulturu*. Praha: Miloš Maizner, 1932, roč. 4, č. 7, s. 2. ISSN 1803-1919.

⁵² PASÁK, Tomáš, Milan NAKONEČNÝ a Jana PASÁKOVÁ. *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*. Praha: Práh, 1999, s. 135. ISBN 80-7252-017-2.

⁵³ NESIGN. Prof. Dr. Stanislav Nikolau v čele politického klubu Vlajka, ref. 51.

⁵⁴ Přesto, že měl Nikolau antiněmecké tendence, zde mu imponovala schopnost Hitlera chránit národní zájmy. Nikolau se vždy rétoricky proti jeho agresivní zahraniční politice stavěl, stejně tak proti nacizmu obecně.

⁵⁵ NIKOLAU, Stanislav: Protihitlerovské znamení. *Vlajka: měsíčník pro národní a světovou kulturu*. Praha: Miloš Maizner 1934., roč. 6, č. 9, s. 15. ISSN 1803-1919.

⁵⁶ PASÁK, Tomáš, Milan NAKONEČNÝ a Jana PASÁKOVÁ, ref. 52.

⁵⁷ Ibidem.

republiky. Nikolau 16. 5. 1934 odstoupil z předsednictví⁵⁸ (ale byl zde ihned provolán čestným předsedou).⁵⁹ Dále svoji politickou angažovanost spojil s Národní frontou, přesněji řečeno s *Národním sjednocením*, do jehož ústředního výboru⁶⁰ byl zvolen na ustanovujícím sjezdu v roce 1935.⁶¹ Mezi léty 1929 a 1936 lze v pozůstalosti Karla Kramáře⁶² najít hojnou korespondenci se Stanislavem Nikolauem. Mimo jiné se v ní vymezuje proti Františku Hodáčovi⁶³. Také zde Nikolau vyjadřuje přesvědčení, že v důsledků jeho názorů se u něj chystá policejní prohlídka a bude vzat do vazby a vyšetřován. Několikrát se zmiňuje, že jeho články nebyly v Národní politice otištěny, protože byly příliš „učenejší“. Z kontextu lze vyčíst, že překračovaly publikovatelnou hranici kritiky československé vlády buď na bázi institucionální cenzury, nebo autocenzury šéfredaktorské. Z korespondence je také patrné, že Nikolau trávil nějaký čas v Kramářově vile ve Vysokém nad Jizerou.

Z aktivní politiky se Nikolau stáhl pro vzniku protektorátu. Jeho politické názory vyšly z Národně socialistické strany, později se značně radikalizovaly, byly profašistické (ale i antiněmecké), antisovětské, výrazně vlastenecké a nejpozději od počátku 30. let i antisemitské.

1.2 Publicistická činnost

Stanislav Nikolau vždy otevřeně prezentoval své názory k zahraniční i domácí politice, ale neopomíjel ani sociální a kulturní otázky spjaté s ranou Československou republikou. Některé své poválečné úvahy publikované na stránkách novin vydal v souboru „*U kolébky republiky: výběr článků a statí z let 1918–1922*“.⁶⁴ Jeho silné národnostní cítění, ke kterému se hlásil již v době probíhající první světové války, a zejména jeho pozdější radikální kritika vedení

⁵⁸ Na jeho funkci nastoupil Jan Vrzalík, pod jehož vedením se Vlajka značně zradikalizovala. Viz NAKONEČNÝ, Milan. *Vlajka. K historii a ideologii českého nacionalismu*. Praha: Chvojko nakladatelství, 2001, s. 44. ISBN 80-86183-24-6

⁵⁹ NESIGN. *Vlajka: měsíčník pro národní a světovou kulturu*. Praha: Miloš Maizner, 1934, roč. 6, č. 9, s. 4. ISSN 1803-1919.

⁶⁰ KROUPA, Vlastislav a Svaz protifašistických bojovníků. *Český antifašismus a odboj: slovníková příručka*. Praha: Naše vojsko, 1988, s. 237.

⁶¹ [V.G.]. *Národní tábor. Přítomnost: nezávislý týdeník*. Praha: František Borový, 1934, roč. 11, č. 16, s. 244. ISSN 18052924.

⁶² Osobní dopis Stanislava Nikolaua Karlu Kramářovi. Archiv Národního muzea. Fond Karla Kramáře, i. č. 505, karton č. 14.

⁶³ František Xaver Hodáč (1883–1943) byl český podnikatel a politik. Ve 20. letech jeden z nejbližších spolupracovníků (a možný nástupce) Karla Kramáře v Československé národní demokracii. Kritik hradní politiky a zvláště Eduarda Beneše. Po oslabení politické moci národních demokratů, vedl snahu o spojení s fašizujícími stranami do Národního sjednocení.

⁶⁴ NIKOLAU, Stanislav. *U kolébky republiky: výběr článků a statí z let 1918-1922*. Praha: nákladem vlastním, 1924.

československého státu v meziválečném období velmi polarizovaly jeho osobnost vůči příslušníkům „hradního“ tábora, ale zároveň mu vynesla obdiv mnoha podobně smýšlejících. Často se v úvahách na stránkách Národní politiky dostával do ostrých názorových střetů s osobnostmi, jako byl Karel Čapek⁶⁵ či Ferdinand Peroutka.

Příkladem může být Peroutkův článek *Generál bez vojska*,⁶⁶ kde glosuje Nikolaův názor, že v českých kinech by se měly hrát domácí filmy a neměly by se uvádět německé, protože se tak český národ dostává pod vliv Německa. „*Takhle všechno dohromady je tedy náramně ulekanecké a postrannické vlastenectví. Nepromlouvá k nám síla nebo slabost, která jen používá silných slov. Kdybychom byli tak ubohý národ, aby nás německé filmy mohly vyvrátit z kolene, pak nám vůbec není pomoci. [...] Nacionalismus prázdný spokojuje se s požadavkem: výhradně české odrhovačky! S filmem to není jiné než s látkami a jinými výrobky: rozhoduje kvalita, ne původ. Nikdo nebude odebírat špatné zboží z vlastenectví. Kdyby tedy p. Nikolau chtěl něco opravdového podniknout proti německému filmu, místo neurčitého lamentování, vynaložil by všechnen svůj vliv na to, aby se český film dělal dobře a aby nepůsobil obtíže divákovu vkusu a bolest jeho rozumu.*“⁶⁷

Nikolau měl také antisemitské názory, ke kterým se veřejně otevřeně přihlásil nejpozději v roce 1934 v článku pro *Vlajku*.⁶⁸ Zajímavý moment představuje fakt, že v Národní politice se přímo antisemitsky vyjádřil až po Mnichovu, tedy v době, kdy již byla ustavena Ústřední cenzurní komise (26. září 1938)⁶⁹, jež měla koordinovat cenzurní orgány i zvýšit jejich efektivitu. Její tiskové pokyny zvláště zdůrazňovaly vyhýbání se explicitním útokům na židovské obyvatelstvo, které však nebyly dodržovány vzhledem k antisemitským náladám ve české společnosti a radikální cenzurní zásahy nebyly vždy realizovány, zřejmě z důvodu nátlaku třetí říše a možnosti skandalizace takového počínání.⁷⁰

⁶⁵ ČAPEK, Karel. *Od člověka k člověku, Díl 3*. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 272. ISBN 80-202-0330-3

⁶⁶ PEROUTKA, Ferdinand. *Generál bez Vojska. Přítomnost: nezávislý týdeník*. Praha: František Borový, 1931, roč. 8, č. 11, s. 165. ISSN 0862-7614.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ NIKOLAU, Stanislav, ref. 55.

⁶⁹ Ještě dříve tj. 17. září 1938 byla vládním nařízením č. 177/1938 zostřena předběžná cenzura. Více: WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014, sv. 2*. Praha: Academia, 2015, s. 899. ISBN 978-80-200-2491-6.

⁷⁰ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014, sv. 2*. Praha: Academia, 2015, s. 899. ISBN 978-80-200-2491-6.

1.2.1 Tisk národního socialistického tábora

V letech 1911–1919,⁷¹ tedy ještě před první světovou válkou a během ní, stál Nikolau v okruhu redakce periodika „*Českého slova*“ (krátce v roce 1918 i v pondělníku s názvem „*Český socialista*“⁷²), které bylo tiskovým orgánem strany. V roce 1918 začal spolupracovat s Gustavem Heidlerem a publikoval v „*České demokracii*“, která nesla podtitul „*Lidový týdeník československého socialismu*“. Nikolau se ostře vymezil proti vstupu Eduarda Beneše do strany a po tomto názorovém střetu z ní vystoupil.

1.2.2 Národní politika

Nikolauovo jméno je neodmyslitelně spjato s jeho žurnalistickým působení v letech 1919⁷³–1940 v *Národní politice*. V deníku, jenž nebyl oficiálním orgánem žádné politické strany, ale obecně měl názorově blízko ke Kramářovým národním demokratům (později podporoval i Národní sjednocení).⁷⁴ Obecně byla Národní politika veřejností vnímána spíše jako postojově proměnlivá, „*pragmaticky měnící politické preference podle situace*“.⁷⁵ V meziválečném Československu se jednalo o nejprodávanější titul (120 00 výtisků ve všední dny, až 400 000 nedělník) a jeho čtenářskou obec představovala zejména střední třída.⁷⁶ Nikolau dokázal zaujmout čtenáře šíří svého záběru a erudovanými kontexty, vycházející netypicky z geografického základu.

Nikolauovy úvodníky,⁷⁷ tedy zásadní texty každých novin, publikované v letech 1920–1938, s sebou nesou silný autoritářský tón, jak bylo ostatně v tomto žánru pro českou publicistiku typické. V tomto období se úvodníky tematicky z větší části věnují domácímu dění, a to na poli politickém, hospodářském (např. kritika zvyšování cla)⁷⁸ i sociálním,⁷⁹ Nikolau se vyjadřuje ke

⁷¹ KOLÁŘ, František, ref. 44.

⁷² KOUTNÍK, Bohuslav. *Československo – biografie*, sv. 2. Praha: Státní tiskárna, 1936–1941, s. 622.

⁷³ Nikolau Stanislav. In: *Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*, sv. 5. Praha: Československý kompas, 1931, s. 179.

⁷⁴ KONČELÍK, Jakub, Pavel VEČEŘA a Petr ORSÁG. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010, s. 42. ISBN 978-80-7367-698-8

⁷⁵ BEDNAŘÍK, Petr, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPLOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2019, s. 175. ISBN 978-80-271-0553-3

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ V *Národní politice* výrazně méně často publikoval i fejetony, ale je z nich patrné, že v tomto publicistickém žánru se příliš nerealizoval.

⁷⁸ NIKOLAU, Stanislav. Nevábný výhled. *Národní politika*. Praha: Politika, 1928, roč. 46, č. 222, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁷⁹ NIKOLAU, Stanislav. Jen chtít! *Národní politika*. Praha: Politika, 1924, roč. 42, č. 67, s. 1. nebo NIKOLAU Stanislav. Odsunuté předlohy. *Národní politika*. Praha: Politika, 1925, roč. 43, č. 287, s. 1. ISSN 1805-2444.

kulturním (např. vystupuje proti dovozu amerických a německých filmů)⁸⁰ a vzdělávacím otázkám (např. nesouhlasí se svobodným výběrem předmětů ve škole).⁸¹ Dále přibližuje některá témata zahraničního dění, zejména politicko-geografické konflikty, jako byla např. válka o Habeš,⁸² spor o Mandžusko,⁸³ napětí ve Střední Americe⁸⁴ a poměry v Sovětském svazu.⁸⁵ V textech jsou taktéž patrné Nikolauovi antikomunistické tendence⁸⁶ a silný nacionalismus.⁸⁷

V roce 1938 se zde zabýval rasovou otázkou,⁸⁸ zejména v kontextu židovského obyvatelstva, jemuž jsou zájmy „českých“ obyvatel nadřazené. *„Nemluví z nás rasový antiseminismus, ale starost o naše spoluobčany zbavené existence ve ztraceném území a ohrožené na existenci doma ve vlastním státě [...] Tíseň, do níž nás vehnala národní katastrofa, nakládá přímo každému občanovi tvrdou povinnost, aby pamatoval především na své národní zájmy! I když není potřeba nenávisťi nebo nepřátelství k cizím tělesům v národním státě, není potřeba dávat jim přednost před vlastními občany. Bližší košile nežli kabát.“*⁸⁹

Po Mnichovu Nikolau vyostřuje svou rétoriku vůči židovskému obyvatelstvu, která je asi nejpatrnější v článku Židovská otázka: *„Židé byli vždy na straně Němců a ještě dnes na toto němcomilství doplácíme... Ale lehkomyšlnost, nedbalost, ba hloupost, slovanského živlu pomáhala židům hospodářsky ovlivnit celé krajiny, že jejich podniky rozhodovaly o osudu českých měst a vesnic, že jejich banky měly v hrsti slovanské duše.“*⁹⁰ Byl to jev, který se

⁸⁰ NIKOLAU, Stanislav. Braňme se v čas. *Národní politika*. Praha: Politika, 1930, roč. 48, č. 63, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁸¹ NIKOLAU, Stanislav. O volbě předmětů ve škole. *Národní politika*. Praha: Politika, 1931, roč. 49, č. 63, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁸² NIKOLAU, Stanislav. Těžká cesta do Habeše. *Národní politika*. Praha: Politika, 1935, roč. 53, č. 274, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁸³ NIKOLAU, Stanislav. Před čínskou zdí. *Národní politika*. Praha: Politika, 1928, roč. 46, č. 145, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁸⁴ NIKOLAU, Stanislav. Zápas o Střední Ameriku. *Národní politika*. Praha: Politika, 1927, roč. 45, č. 6, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁸⁵ NIKOLAU, Stanislav. Sny a skutečnost. *Národní politika*. Praha: Politika, 1928, roč. 46, č. 155, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁸⁶ Například: NIKOLAU, Stanislav. První máj před deseti lety a dnes. *Národní politika*. Praha: Politika 1923, roč. 41, č. 118, s. 1 nebo NIKOLAU, Stanislav. Po deseti letech. *Národní politika*. Praha: Politika, 1928, roč. 46, č. 278, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁸⁷ NIKOLAU, Stanislav. Otročit duchem i slovem! *Národní politika*. Praha: Politika, 1932, roč. 50, č. 338, s. 1. ISSN 1805-2444

⁸⁸ NIKOLAU, Stanislav. Otázka rasovosti. *Národní politika*. Praha: Politika, 1938, roč. 56, č. 281, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁸⁹ NIKOLAU, Stanislav. Otázka rasovosti. *Národní politika*. Praha: Politika, 1938, roč. 56, č. 227, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁹⁰ NIKOLAU, Stanislav. Židovská otázka. *Národní politika*. Praha: Politika, 1938, roč. 56, č. 320, s. 1. ISSN 1805-2444.

v novinové produkci této doby objevoval často a odpovídal obecně náladám v české společnosti. V době Druhé republiky mohl tedy Nikolau tento svůj postoj uplatnit i v Národní politice.

V tomto roce se také opakovaně věnuje velikosti Sovětské armády:⁹¹ „Proto by bylo dobře, aby Rudá armáda byla alespoň tak vyrovnaná, aby alespoň mohla býti správně oceněna jako určitý činitel mírový.“⁹² Také kritizuje americký pacifismus.⁹³

Po ustanovení protektorátu Čechy a Morava se Nikolauovy úvodníky v Národní politice objevovaly výrazně méně a byly také méně konfliktní, a to jak po stránce tematické, tak rétorické.⁹⁴ To samé platí i o článcích, které bývaly již na méně významných novinových pozicích a týkaly se převážně školství nebo geografických objevů.

Postupně sílící říšské represivní instrumenty ovlivnily to, že v roce 1940 byly v novinách přítomny pouze dva Nikolauovy publicistické počiny. V nedělní příloze vyšla povídka „Starosti mládí“,⁹⁵ ve které se dle indicií obsažených v textu⁹⁶ autor vrací ke svému ranému dospívání, a drobný článek „Dvojitá tvář Řecka“⁹⁷.

1.3 Publikační činnost v rámci geografie

Již v raných letech Nikolauovy pedagogické činnosti lze nalézt jeho publikační činnost v oblasti geografie v řadě odborných periodik: *Česká revue: měsíčník Národní strany svobodomyšlné, věnovaný veřejným otázkám* (Praha: Zdeněk V. Tobolka), *Nová česká revue: měsíčník pro sociální život, vědu a umění* (Praha: František Topič), *Zlatá Praha* (Praha: Jan Otto) aj.⁹⁸ Hojně se podílel na tvorbě hesel do *Ottova slovníku naučného* a výrazně přispíval do *Sborníku*

⁹¹ NIKOLAU, Stanislav. SSSR jako námořní velmoc. *Národní politika*. Praha: Politika, 1938, roč. 56, č. 219, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁹² NIKOLAU, Stanislav. Úloha sovětské armády. *Národní politika*. Praha: Politika, 1938, roč. 56, č. 64, s. 2. ISSN 1805-2444.

⁹³ NIKOLAU, Stanislav. Nebezpečí pacifismu. *Národní politika*. Praha: Politika, 1938, roč. 56, č. 171, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁹⁴ NIKOLAU, Stanislav. Síla vzpomínek. *Národní politika: List národního souručenství*. Praha: Politika, 1939, roč. 57, č. 130, s. 1 nebo Žít a nechat žít. *Národní politika: List národního souručenství*. Praha: Politika, 1939, roč. 57, č. 224, s. 1. ISSN 1805-2444.

⁹⁵ NIKOLAU, Stanislav. Starosti mládí. *Národní politika: List národního souručenství*. Praha: Politika, 1940, roč. 58, č. 222, s. 3. ISSN 1805-2444.

⁹⁶ Děj se odehrává v Humpolci, otec obchodník, bratr Zděněk atd.

⁹⁷ NIKOLAU, Stanislav. Dvojitá tvář Řecka, *Národní politika: List národního souručenství*, Praha: Politika, 1940, roč. 58, č. 311, s. 2. ISSN 1805-2444.

⁹⁸ *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, sv. 28. Praha: J. Otto, 1909, s. 997.

československé společnosti zeměpisné. Vznik Československé republiky vyvolal potřebu publikace, která by propagovala nový stát i v zahraničí, a proto Nikolau v této době napsal drobné brožury publikované v angličtině,⁹⁹ holandštině,¹⁰⁰ češtině¹⁰¹ a francouzštině,¹⁰² které byly distribuovány v zahraničí.

1.3.1 Ottovo nakladatelství

Nikolauovi se díky jeho nadšení a vysokému nasazení při studiu na Karlovo-Ferdinandově univerzitě již v roce 1900 otevřely dveře do nakladatelství Jana Otty v Praze, a to přes jeho profesory Jana Palackého a Josefa Woldřicha. V počátcích pracoval v redakci *Ottova slovníku naučného*. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí byla se svými 28 díly a více než 150 tisíci hesly ve své době druhou nejrozsáhlejší encyklopedií na světě. Prvenství si držela *Encyclopedie Britannica*.¹⁰³ Ilustrovaná encyklopedie vycházela postupně po jednotlivých sešitech, které se svazovaly na jednotlivé díly. Tento mimořádný počín řídilo kolokvium složené převážně z vysokoškolských profesorů, redakční práci pak vykonali jednotliví autoři, mezi nimiž byl od roku 1900¹⁰⁴ právě Nikolau. Od roku 1905 zde přímo vedl odbornou redakci zeměpisu. Jeho hesla pro Ottův slovník naučný, vznikající plných patnáct let, byla publikována pod zkratkou Nu.

Kromě hesel zde redigoval rukověť k *Velkému atlasu* a také samostatně zpracoval soubor map a plánů měst vydaný roku 1910 pod názvem *Ottův malý atlas zeměpisný*. Jak vypadala jeho editorská pozice nám nastiňuje Nikolaův dopis Karlu Dominovi:¹⁰⁵ „Milý Domine! Tak přicházím na tebe se svou ohlášenou prosbou, aby napsal článek do rukověti zeměpisné o botanogeografii. Především prosím, aby byl článek stručný, ale informativní. Jedná se tu o typy vegetační (tundry, pouště, parkové krajiny, lesnaté krajiny atd.) a jednotlivé oblasti, snad podle Drudeho.“ Dále zde uvádí i názvy publikací, ve které si má autor budoucího článku najít „příklady a rozměry oblastí“ a dodává: „Pokud budeš mít nějaké diagramy pro zeměpisné

⁹⁹ NIKOLAU, Stanislav. *Geographical sketch, outline of the history and importance of the Bohemian (Czechoslovak) State*. Prague: Le rapport quotidien, 1919.

¹⁰⁰ NIKOLAU, Stanislav. *Comenius Vaderland de Tsjechoslowaaksche republik*. Prague: Société de l'effort de la Tchécoslovaquie, 1920.

¹⁰¹ NIKOLAU, Stanislav. *Československá republika*. Praha: Vesmír, 1921.

¹⁰² NIKOLAU, Stanislav. *Géographie de la Tchécoslovaquie par Stanislav Nikolau*. Prague: Libraire des professeurs tchécoslovaques, 1926.

¹⁰³ DEJMEK, Jindřich a Josef HANZAL. *České země a Československo v Evropě 19. a 20. století: sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1997. ISBN 80-85268-61-2.

¹⁰⁴ *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, ref. 98.

¹⁰⁵ Dopis Stanislav Nikolaua Karlu Dominovi. Archiv Národního muzea. Fond Karla Domina, i.č. 1766, karton č. 14.

rozšíření, rád bych je přijal. O honoráři bude p. Otto s tebou jednat, jakmile dokončíme jednání o typu písma.“

Nikolau pro nakladatelství přeložil publikaci Man and his work: an introduction to human geography bratrů Herbertsonů, vydanou pod názvem Člověk a jeho dílo v roce 1905. Uvedl tak po širšího povědomí „populární výklad hlavních zásad antropogeografie“,¹⁰⁶ se kterými se sám oborově ztotožňoval, a to zejména s tezí, že konkrétní přírodní prostředí determinuje chování konkrétní společnosti.¹⁰⁷

1.3.2 Sborník zeměpisné společnosti

Nikolau byl v kandidátské době své profesury přidělen profesorovi Jindřichu Metelkovi, spoluzakládajícímu členu České společnosti zeměvědné (záhy Československá společnost zeměvědná atd., dnes Česká geografická společnost), který redigoval její sborník. Ten jej pravděpodobně ve společnosti angažoval jako řádného členu od roku 1903.¹⁰⁸ Ve sborníku Nikolau publikoval své odborné referáty a posudky zejména z oblasti politického a hospodářského zeměpisu. Od 1911 do 1930 zde působil jako předseda redakčního výboru.¹⁰⁹ Zároveň v letech 1920–1931 Nikolau vedl Československou geografickou společnost, a to jako první geograf v jejím čele po funkčním období dvou geologů.¹¹⁰ Poté byl jejím místopředsedou a opět se vrátil na předsednický post v protektorátních letech 1939–1945.¹¹¹

1.3.3 Československá grafická unie a knižní edice

Nikolau svá populárně-naučná editorská díla vydával v péči Československé grafické unie, a. s.¹¹² (dále také jen „Unie“). Ta byla založena 29. prosince 1899 z vůle představitelů českého polygrafického průmyslu, jejichž snahou v prvních dvaceti letech bylo vydávat „výhradně umění původní“¹¹³, tedy české. Unie měla od počátku měla silnou výrobní základnu i produkční a distribuční dispozice díky sloučení tří tiskařských podniků J. Otty, F. Šimáčka a

¹⁰⁶ HERBERTSON, A. J. a F. D. HERBERTSON. *Člověk a jeho dílo: Úvod do anthropogeografie*. 2. nezm. vyd. Praha: Otto, 1916. s. IV

¹⁰⁷ Ibidem, s. VIII.

¹⁰⁸ STĚHULE, Josef, ref. 7, s. 54.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ KORČÁK, Jaromír. 75 let Československé společnosti zeměpisné. In: *Sborník Československé společnosti zeměpisné*. Praha: Československá společnost zeměpisná, 1969, č. 1, s. 183. ISSN 0036-5254.

¹¹¹ JELEČEK, Leoš a Jiří MARTÍNEK. Nástin dějin České geografické společnosti. In: *Klaudyán* [online]. 2007 [cit. 2023-05-18]. Dostupné z http://www.klaudyan.cz/dwnl/200702/01_jelecek.pdf.

¹¹² Název zněl v době založení zněl Česká grafická společnost Unie, spojené závody tiskařské a vydavatelské v Praze, z.s., s.r.o., od 1903 Česká grafická akciová společnost Unie, od 1918 Česká grafická Unie a.s., poté Československá grafická unie, a.s.

¹¹³ NESIGN. *Dvacet let činnosti České grafické Unie a. s. v Praze: 1900-1920*. Praha: Unie, 1920, s. 3.

Josefa R. Vilímka, které doplnil reprodukční ústav Jana Vilíma.¹¹⁴ Mimo to se i věnovala výrobě vlastního papíru a papírenského zboží. Jako největší polygrafický podnik po osamostatnění Československé republiky byla Unie pověřena výrobou nejrůznějších státních tiskovin.¹¹⁵ Díky soustavně probíhajícím investicím do technologického vybavení nové budovy byla velmi moderním podnikem, které také vyvíjelo své vlastní postupy. Zrodila se tu neotypie, druh hlubotisku zdokonalený J. Vilímem,¹¹⁶ a od počátku zde probíhala i inovativní výroba desek pro tisk třemi barvami.¹¹⁷

Nakladatelství se ve svých počátcích věnovalo původní české literatuře (zejména sebrané obrozenecké spisy) a soustředilo se na literaturu, učebnice a obrazový materiál pro školský systém. Od roku 1911 také vydávalo ediční řady vědecké literatury i odborné spisy a periodika.¹¹⁸ Po roce 1918 zesílila produkce beletristických titulů (např. edice Zvon, Z cizích literatur) a stále pokračovala ve vydávání výchovně-vzdělávací literatury pro mládež.

Nikolau se zde editorsky podílel na několika knižních sbírkách. Nejvýraznější z nich byla edice *Země a lidé* vydávaná od roku 1921 do 1948, čítající přibližně 126 svazků,¹¹⁹ a byla publikována i slovenská verze *Zem i l'udia*. Obsahově se jednalo o cestopisy, popisy vědeckých expedic i dobrodružných výprav do cizích krajů, povídky z cizích zemí, skrze něž je líčen boj člověka s přírodou i s lidmi, a to jak v dobách dávno minulých, tak i přítomných. Knihovna měla být zábavná i poučná, a jak píše Nikolau v předmluvě k druhému svazku edice, byla „určena širokým vrstvám čtenářstva a dospívající mládeži nejvíce, neboť má doplnit vzdělání zeměpisné formou lehkou, zábavnou a poutavou“.¹²⁰

Další knižní řada nesla titul *Cestou – necestou: cestopisná knihovna pro zábavu a poučení* a přinášela původní práce českých cestovatelů, kteří prošli různými oblastmi a státy světa. V péči Unie v ní vyšlo 21 svazků mezi léty 1935 a 1942. Každý svazek byl ilustrován nebo doplněn fotografiemi a obohacen o mapové přílohy. Zvláště pak byl kladen důraz na grafickou úpravu a typografii. Josef Sněhule se v článku k Nikolauovým šedesátinám zmiňuje o plánu na

¹¹⁴ NESIGN. Československá grafická unie a.s. v Praze. *Typografia: časopis pro technické a společenské zájmy knihtiskařů*. Praha: Karel Krunert, 1932, roč. 39, č. 1-12, s. 201. ISSN 0322-9068.

¹¹⁵ Ibidem, s. 202. ISSN 0322-9068.

¹¹⁶ OPELÍK, Jiří, Vladimír FORST a Luboš MERHAUT, ref 6, s. 476.

¹¹⁷ Oceněn např. na Světové výstavě v Paříži 1900.

¹¹⁸ NESIGN. *Dvacet let činnosti České grafické Unie a. s. v Praze*, ref. 113, s. 16.

¹¹⁹ Poslední publikace edice: ZELENKA, Václav. *Alláhovo království: národopisné obrázky z prostředí moslimských Arabů s autorovými snímky*, 1948 nese č. 129. Dle Národní knihovny jde nejspíše o chybu a jedná se o publikaci v edici č. 126.

Viz https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000711527&local_base=NKC. [cit. 2023-05-18].

¹²⁰ JÜRGENSEN, Jürgen. *Povídky z Konga*. Praha: Unie, 1921, s. 1b.

novou edici „*Život a svět*“¹²¹ určenou výhradně dospělým čtenářům. Ta se však nikdy nezrealizovala.

1.4 Soudní líčení a trest

V roce 1946, na sklonku svého života, byl Stanislav Nikolau¹²² spoluobžalován¹²³ z pobuřování proti státu, proti ústavní jednotnosti, proti jeho demokraticko-republikánské formě, z hanobení republiky a na cti ublížení a zneužívání projevu prezidenta republiky,¹²⁴ a to na základě zákona č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky.

Ve spisu Státního zastupitelství Praha se lze dočíst: „*Jednoho dne v prosinci 1945 obdržel obviněný Dr. Stanislav Nikolau od Václava Jirsy leták „Poselství do vlasti“, tiskopis vydaný býv. Generálem Lvem Prchalou*¹²⁵. *Dr. Nikolau, odevzdal tento leták svému příteli Ing. Rudolfu Svobodovi, který pak 31. XII. 1945 o silvestrovském večeru v bytě Ladislava Zhrliča leták přečetl před větším počtem osob.*“¹²⁶ Obžalovaní se k šíření přiznali, ale hájili se tím, že leták nebrali vážně.

Rozsudek byl vynesena 19. 11. 1947¹²⁷ Krajským soudem trestním v Praze a Nikolauovi byl přiznán trest ve formě čtyřměsíčního tuhého vězení, zostřeného jedním tvrdým ložem měsíčně. Trest byl však vykonán vazbou, ve které pobýval od 3. 1. do 20. 5. 1946. Nikolau podal po vynesení rozsudku zmatečnou stížnost a státní zástupce se odvolal z důvodu „*nizké výměry trestu*“.¹²⁸ Následně byla snaha aplikovat na Nikolauův případ amnestii prezidenta republiky podle článku II, doplněného článkem IV. ze dne 19. 6. 1948, vyhlášené Klementem Gottwaldem u příležitosti jeho jmenování do vrcholné státní funkce. Článek IV. uváděl: „*Podá-li osoba, která byla před dnem tohoto rozhodnutí pravomocně odsouzena podle zákona na ochranu*

¹²¹ STĚHULE, Josef, ref. 7.

¹²² Pravděpodobně se jedná o jediné trestní řízení Nikolau, protože v přípravných dokumentech státního zastupitelství v Praze, ve znění obžaloby, v záznamech z deníku v trestné věci a dalších dokumentech ve spisu z fondu Státního zastupitelství, uloženém ve Státním oblastním archivu Praha není zmínka o jakémkoliv předchozím odsudku.

¹²³ Rudolf Svoboda, společníkem fy Atomaty, Rudolf Brejchovec, římskokatolický výměnkář.

¹²⁴ Znění obžaloby. Státní oblastní archiv Praha: fond Státního zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno.

¹²⁵ Lev Prchala (1892-1963) byl legionář, později Československý generál a exilový politik, známý pro svou výraznou kritiku politiky Eduarda Beneše. Po válce zůstal v exilu a pokračoval ve své kritice, která byla zneužívána silící komunistickou mocí.

¹²⁶ Znění obžaloby. Státní oblastní archiv Praha: fond Státního zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno.

¹²⁷ Vyrozměnění státního zastupitelství. Státní oblastní archiv Praha: fond Státního zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno

¹²⁸ Dopis Státního zastupitelství v Praze Krajskému soudu trestnímu v Praze ze dne 15. 3. 1948. Státní oblastní archiv Praha: fond Státního zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno.

republiky [...] žádost za prominutí nebo zmírnění [...] musí být urychleně předložena ministerstvu spravedlnosti. Shledá-li ministr spravedlnosti, že jde o čin spáchaný z nerozvážnosti nebo nezralosti nebo, že viník jednal pod nátlakem [...] předloží mu žádost se svým návrhem k rozhodnutí.“¹²⁹

Nikolau žádost podal. Státní zastupitelství v Praze v dopise pro Ministerstvo spravedlnosti píše: „Žádost nedoporučuji, protože obžalovaný Dr. Stanislav Nikolau je pravým fašistickým publicistou, který se netajil svým negativním postojem k lidově demokratickému státnímu zřízení.“¹³⁰ Následně nebylo Ministerstvem spravedlnosti v čele s Alexejem Čepičkou¹³¹ Nikolauově žádosti o amnestii vyhověno.¹³² Konečný verdikt nad Nikolauem vynesl Nejvyšší soud v Brně dne 26. 9. 1949, který zvýšil trest na pětiměsíční vězení zostřené jedním tvrdým ložem měsíčně, a to nepodmíněně.¹³³

Výše trestu pro Nikolaua znamenala, že si bude muset odpykat ještě téměř čtrnáctidenní vězení. Poslední přípis v Deníku trestní věci ze dne 18. 2. 1950 obsahuje „oznámení Bl. Sedláčkové o těžké chorobě ods. Nikolaua“, v této době mu bylo 71 let. Okresní prokuratura v Praze v dopise ze dne 10. 7. 1950 žádala o vyhovění „Žádosti pro přezkoumání tělesného a duševního stavu odsouzeného Dr. Stanislava Nikolaua dvěma vhodnými soudními znalci – lékaři“.¹³⁴ Stanislav Nikolau však zemřel 4. července 1950, pravděpodobně před výkonem trestu. Trestní řízení bylo zastaveno.¹³⁵

¹²⁹ Prezident vyhlásil dalekosáhlou amnestii. *Lidové noviny: List syndikátu spisovatelů*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1948, roč. 56, č. 144, s. 1.

¹³⁰ Dopis Ministerstvu spravedlnosti ve věci žádosti Dr. Stanislava Nikolaua o milost dle čl. IV. rozhodnutí prezidenta republiky v amnestii ze dne 30. IX. 1949. Státní oblastní archiv Praha: fond Státní zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno Státní oblastní archiv Praha: fond Státní zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno

¹³¹ Alexej Čepička (1910-1990) byl člen Komunistické strany Československa, zeť Klementa Gottwalda.

¹³² Deník v trestní věci. Státní oblastní archiv Praha: fond Státní zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno. Státní oblastní archiv Praha: fond Státní zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno

¹³³ Deník v trestní věci. Státní oblastní archiv Praha: fond Státní zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno. Státní oblastní archiv Praha: fond Státní zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno

¹³⁴ Dopis Okresní prokuratury v Praze Okresnímu soudu trestnímu v Praze. Státní oblastní archiv Praha: fond Státní zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno

¹³⁵ Dopis Okresní prokuratury v Praze Krajské prokuratuře v Praze. Státní oblastní archiv Praha: fond Státní zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno.

Nástin vývoje populárně-naučných periodik s geografickou tematikou

1.5 Vznik odborných periodik

S Galileo Gallileem, Francisem Baconem či Reném Descartesem se v průběhu 17. století v Evropě prosadila vize člověka, reprezentujícího nové vidění světa, jehož život je zasvěcen vědě.¹³⁶ S rozrůstajícím zájmem o vědecké poznání a silící potřebou myslitelů sdílet mezi sebou nové poznatky se během 17. a 18. století začaly objevovat první institucionalizované prostory pro sdílení vědeckých myšlenek, ale také i všeobecná odborná periodika, např. *Journal des Sçavans* (Francie, 1665), *Philosophical Transactions of the Royal Society* (Velká Británie, 1665) aj. Rozvoj věd v 19. století s sebou přinášel postupnou potřebu jejich rozčlenění a následně pak potřebu odborné časopisecké produkce pro sdílení informací. Dále v této době sílily expediční činnosti a podrobné mapování krajin, které s sebou přinášely značné množství nových poznatků. Díky těmto vlivům vznikla první čistě geografická periodika *Bulletin de la Société de Géographie* (Francie, 1821), *The Geographical Journal* (Anglie, 1831) a *Petermanns Geographische Mitteilungen* (Německo, 1855),¹³⁷ která pak měla vliv na uznání geografie jako samostatného vědeckého oboru. S rozvojem vědy se postupně vyčlenila periodika úzce specializovaná, přinášející hlubší informace z jednotlivých disciplín geografického oboru.

1.6 Vznik a vývoj populárně-naučných periodik

Pravděpodobně nikdy neexistovala nějaká vnější pravidla nebo precedent požadující po myslitelích, pozdějších vědcích, aby nějakým způsobem seznamovali širší veřejnost se svými poznatky a objevy. Tato potřeba vznikla synergií faktorů, jak vzrůstala gramotnost a vzdělání společnosti, s ekonomickou stabilitou vzrůstala i potřeba vědeckého poznání. Zároveň si vědecká komunita uvědomovala, že s rozvojem vědy vzrůstá i potřeba informovat veřejnost o poznacích, protože mají vliv nejen na osobní život každého jednotlivce, ale obecně i na

¹³⁶ GASCOIGNE, Toss, Bruce V. LEWENSTEIN, Luisa MASSARANI a Peter BROKS. *Communicating science: a global perspective*. Australian Capital Territory: Australian National University Press, 2020, pp. 469-475. ISBN 1-76046-366-3.

¹³⁷ NEWMAN, Benjamin. *Journal of historical geography* [online]. Elsevier, 2019, vol.64, n.1, pp. 85-97 [cit. 2023-05-22]. ISSN 0305-7488. Dostupné z: doi:10.1016/j.jhg.2019.03.006

společnosti jako celek. Tato „vědecká komunikace“ v podstatě zahrnuje poskytování odborného vědeckého diskurzu široké veřejnosti.

Počátky popularizační vědy v Evropě i USA můžeme nalézt zhruba v polovině 18. století. Jednalo se o přednášky či prezentace vědeckých objevů a publikační činnost jednotlivých aktérů, kteří považovali vzdělání společnosti za důležitý příspěvek k jejímu růstu a stabilitě (např. Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, později Thomas H. Huxley),¹³⁸ ale i o výstavy nejrůznějšího zaměření institucionálního charakteru (Vědecké kabinety a muzea, Křišťálový palác v Londýně atd.).

Pro popularizační snahy byl bezesporu významný tisk. Knihy a periodika byly čím dále dostupnější větší části společnosti, jejíž gramotnost vzrůstala spolu s ekonomickým růstem, ač v kontextu celé společnosti, byl tento růst pozvolný. Zejména pak vznik žánru vědecké beletrie na počátku 19. století a její rozvoj ve druhé polovině století značně upoutal čtenářskou veřejnost. Jules Verne a další autoři vytvořili na základě získaných vědeckých referencí poutavou knižní produkci.

První snahy o popularizační vědní články se objevují v 18. století jako součást všeobecných periodik pro muže a brzy i ženy. V 19. století se s rostoucí ekonomickou silou střední třídy a růstem volného času i osobních zálib zvyšoval zájem i o tato periodika.¹³⁹ Za první periodikum s ambicí přiblížit vědecké poznatky širší veřejnosti lze považovat *Chambers' Edinburgh Journal* (Velká Británie, 1832). Jeho vydavatelé bratři William a Robert Chambersovi představovali vědecké nadšence, ale nebyli schopni získat uznání vědecké komunity za své počiny.¹⁴⁰ Jejich vydavatelská činnost, ač byla často kritizována, zahrnovala i dostupné populárně-naučné publikace, které bezesporu přispěly k růstu zájmu o vědu ve Velké Británii.

Ve specifickém mediálním prostředí Spojených států vznikl *Scientific American* (USA, 1845), nejstarší a nyní i nejdéle vydávaný časopis zaměřený na popularizaci vědy na tomto území. Jeho původní forma čtyřstránkových novin referovala o činnostech patentového úřadu, inovacích a o nových technologiích ve vědě.¹⁴¹ Následoval časopis *The Popular Science*

¹³⁸ BENNET, Cynthia Denise, *Science Service and the origins of science journalism, 1919-1950*. Ames(Iowa), 2013. Graduate Theses and Dissertations. Iowa State University. History of Technology and Science. pp. 20. [cit. 2023-03-20]. Dostupné z <https://lib.dr.iastate.edu/etd/13079>.

¹³⁹ BOWLER, Peter J. a Iwan Rhys MORUS. *Making modern science: a historical survey*. Chicago: University of Chicago Press, 2005, pp. 379-380. ISBN 978-0-226-06860-2.

¹⁴⁰ BENNET, Cynthia Denise, ref. 138, pp. 24.

¹⁴¹ Ibidem, pp. 25.

Monthly (USA, 1872), který přetiskoval i články z evropských periodik, a *La Nature* (Francie, 1873). Dalším důležitým časopisem byl *National Geographic Magazine* (USA, 1888), který se také zaměřoval na popularizaci geografie a přírodních věd mezi širokou veřejností.

S rychlým rozvojem věd, jejich specializací a vlastním jazykem se však na konci 19. a počátku 20. století, přes veškeré popularizační snahy, rozrůstala komunikační propast, včetně vlastní jazykové základny, mezi vědci a těmi, „kdo vědci nejsou“. Jednoduše proto, že v množství nových poznatků nebylo možné již utvářet plnohodnotný veřejný diskurz.¹⁴² Část vědecké populace si také schraňovala své specifické znalosti, ať již z důvodu vědecké konkurence, či ve snaze udržet si elitní status. Tento komplikovaný dichotomní vztah mezi nositeli vědeckých znalostí a ostatními je patrný po celou dobu mapované problematiky v této práci, protože v této době ještě neexistoval zprostředkovatel komunikace ve formě novináře, který by zastával roli strážce a tlumočil poznatky široké veřejnosti. Byli to právě jednotliví odborníci, kteří se rozhodli poskytovat své znalosti ve formách dostupných širšímu publiku. Zvláštní postavení pak měla věda po bolševické revoluci v Rusku.

Během 19. a 20. století se objevilo také mnoho dalších geografických časopisů v různých zemích, které měly za cíl sdílet nové poznatky s veřejností. Tak jak se geografie postupně odpoutávala od přírodních věd, rozvíjela se i časopisecká produkce daného oboru. Vznikaly všeoborové geografické časopisy, jež zahrnovaly články a zprávy ze všech geografických disciplín, od všeobecných až po regionální. S rozvojem vědy se postupně vyčlenila periodika úzce specializovaná, přinášející hlubší informace z jedné z disciplín geografického oboru, spíše vědeckého zaměření. Vývoj a forma odborného periodika jsou vždy úzce propojeny nejen s technickými možnostmi a společenskými požadavky doby, ve které vznikají, ale úzce souvisí i se stavem vědy, o které referují, a to nejen obsahem, ale i formou.

1.7 První česky psaná periodika s geografickou tematikou

Dne 4. května 1871 vyšlo první číslo periodika *Vesmír*, nesoucí podtitul *Časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné*, jehož hlavní ambicí bylo „*podávati pokud možno nejširší rozhled do nejnovějších pokroků přírodních věd způsobem populárním, každému pochopitelným, zajímavým a poučným.*“¹⁴³ Pravděpodobně se jedná o první snahu o popularizaci přírodních

¹⁴²TOPHAM, Jonathan R. Introduction. *Isis*, 2009, vol. 100, no. 2, pp. 311. [cit. 2023-03-24] Dostupné z <https://doi.org/10.1086/599551>

¹⁴³ VYDAVATELSTVO. Našim příznivcům a přátelům. *Vesmír: časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné*. Praha: Václav F. Kumpošt, 1872, roč. 1, č. 1, s. 1. ISSN 0042-4544.

věd formou časopisu české provenience. Založil jej a v počátcích vydával toho času student medicíny Václav F. Kumpošt, který záhy zemřel na tuberkulózu. Redakční činnost postupně přebrali profesori František Nekut, Čeněk (křtěný Vincenc) Kotal a další. Vydavatelskou činnost zajišťoval profesor Antonín Fryč tiskem dr. Eduarda Grégra. Od prvního čísla třetího ročníku v roce 1884 se změnil podtitul na *Časopis pro šíření vědy přírodní a zeměvědné a národopisné nauky* byly vypuštěny z programu. Dne 1. prosince 1884 (číslo 4, ročník XIV.) vyšla první Zeměpisná příloha časopisu Vesmír, dle redaktorů na četné žádosti čtenářů,¹⁴⁴ její periodičita byla stanovena na čtvrt roku a redigoval ji Jaroslav Vlach. Snahou bylo přinášet v příloze „*poutavě ilustrované cestopisy, jakož i články z oboru zeměpisného a národopisného [...] seznamovati budou s pokrokem výzkumů [...] a jednáním společností zeměpisných [...] i krátké úvahy literární*“.¹⁴⁵ Z důvodu malého počtu odběratelů však 1. října 1885 (číslo 24, ročník XIV.) vydavatel A. Frič a redaktor F. Nekut dali na vědomí, že tato příloha již nebude součástí Vesmíru. Časopis Vesmír v této době vycházel jako čtrnáctideník, vždy 1. a 15. dne kalendářního měsíce. Roční předplatné stálo na 4 zl. a 80 kr. Každý výtisk měl velikost od jednoho a půl až po dva archy. Vesmír vychází doposud, prodlevu měl v letech 1907 až 1923. Přírodní vědy zůstaly vždy jeho stěžejním tematickým obsahem, i když se někdy samozřejmě jako jiná periodika nevyhnul určitému více či méně ideologickému zabarvení v rámci doby, ve které publikoval.

Za první česky psané periodikum věnující se výlučně zeměpisné problematice lze považovat *Zeměpisný sborník*, který byl v počátcích redigovaný Janem Řežábkem, od roku 1888 Františkem Augustínem a v letech 1886–1890 vycházel v péči nakladatelství Jana Otty.¹⁴⁶ V prvním čísle popsal důvody k jeho vzniku Jaroslav Vlach takto: „*Jsou-li tak různá mínění mezi učenými o vědecké hodnotě zeměpisu, není divu, že přes veškerou důležitost, jsou vědění zeměpisné pro člověka a vzdělance zvláště má, zeměpis posud nedošel oné všeobecné vážnosti a pozornosti mezi vzdělanci, jaké vším právem zasluhuje...V tom směru hodláme šíře o zeměpisu jednati.*“¹⁴⁷ Toto odborné periodikum vycházelo jednou měsíčně a obsahově mu dominovaly čtivé studie z různých oblastí vztahu člověka a přírody. Bylo tedy v souladu s nově se rozvíjejícím pohledem geografické vědy, která se postupně i v našem prostředí vzdávala

¹⁴⁴ [NESG] Zeměpisná příloha. Vesmír: časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné. Praha: Václav F. Kumpošt, 1.101885, roč. 14, č. 4, s. 8. ISSN 0042-4544.

¹⁴⁵ Ibidem

¹⁴⁶ ROUBÍK, František. *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863-1895*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1936. s 172.

¹⁴⁷ VLACH, Jaroslav. *Zeměpis jako věda. Zeměpisný sborník*. Praha: J. Otto, 1886, roč. 1, č. 1, s. 3.

pouhé popisnosti objektů a jevů vyskytujících se v rámci určitých krajinných sfér. Publikovali zde jak česky píšící autoři, tak prostřednictvím překladů zahraniční odborníci. Rubrika Drobné zprávy ze všech dílů světa přinášela po jednotlivých kontinentech přehled zeměpisných změn (např. nové výpravy a objevy, změny protektorů i státní, rozšiřování dopravních spojení), životopisné zprávy vědců, objevitelů, donátorů aj. Zeměpisné společnosti dokládaly vědecké aktivity v různých zemích, rubrika Nové knihy a mapy přinášela publikační přehledy v oboru. Vycházela zde i příloha Vlastivěda, tvořena redaktorkou a první českou profesionální knihovnicí Klárou Špencingrovou-Baušovou.¹⁴⁸

V roce 1894 byla založena Česká společnost zeměvědná a o rok později jako její publikační orgán *Sborník České společnosti zeměvědné*, který pod tímto názvem vycházel až do roku 1920 (do č. 2). Redakční výbor byl jmenovaný ze členů společnosti a redakční odpovědnost nesli Josef Frejlich (do roku 1898) a Jindřich Metelka (do roku 1910), zakládající členové společnosti. V počátcích vycházel čtyřikrát ročně, poté desetkrát, tiskem v nakladatelství Jana Otty. Obsah byl rozdělen do pěti rubrik. První z nich Přednášky a rozpravy přinášela články spíše popularizačního charakteru. Obzor vědecký pak prezentoval závěry odbornějšího bádání a výzkumů, rubrika Z dějin zeměvědy seznamovala čtenáře s činností a životopisy českých i zahraničních vědců. Rubrika Zprávy poskytovala krátké anotace k aktuálnímu dění ve světě i v zeměvědných oborech. Nedílnou součástí periodika byla rubrika Literatura přinášející recenze geografické literatury především zahraniční provenience i nově vydaných map. Součástí každého vydání byl i seznam členů společnosti a zprávy z jejího konání. Dějinný vývoj 20. století mnohokrát ovlivnil název a fungování spolku i časopisu, ale svůj základní účel vykonávají dodnes.

1.8 Geografická periodika první republiky

Jaroslav Kubíček ve své publikaci *Česká retrospektivní bibliografie* zařazuje mezi geografická periodika této doby následující:¹⁴⁹

- *Země. Měsíčník zábavně poučný*. Vycházel desetkrát ročně v letech 1919 (roč. 1) až 1934 (roč. 14) v nakladatelství Stanislava Minaříka, který jej sám redigoval, a stál 1 korunu. Obsahově byl zaměřený na výňatky z poezie a próz vycházejících v péči jeho

¹⁴⁸ ROUBÍK, František, ref. 146.

¹⁴⁹KUBÍČEK, Jaromír, ed. a kol. *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 2, Časopisy. Díl 1, Časopisy České republiky od počátku do roku 1918*. Brno: Sdružení knihoven ČR, 2007. ISBN 80-86249-26-3.

nakladatelství, zejména zde publikoval překlady východoslovanských autorů, případně i drobnou českou poezii. Jedná se spíše o časopis literárního charakteru než zeměpisného.

- *Globus* (1931). Ročník se nedochoval v knihovních fondech ČR.
- *Cesty po světě. Zpravodaj z dalekých krajů*. Vydával jej Archibald V. Novák a představuje spíše propagační materiál daného nakladatelství. Vydáván byl čtvrtletně od března 1936 do dubna 1941. Úsporný obsah na čtyřech tiskových stranách obsahoval výňatky z knih nakladatelství, případně drobné glosy a reportáže (např. Válka o Habeš, Tropické nemoci, Koloniální politika). Na titulním listu se lze dočíst, že bude vycházet nejméně čtyřikrát ročně, první dvě čísla budou distribuována zdarma a „osvědčí-li se, bude postupně rozšířen, obohacen a vydáván měsíčně“.
- Reklamní časopis *Pohled do světa* (1936). Jeden ročník, číslo 1–10, vyšel v pražském nakladatelství Jindřich Francek a synové a byl distribuován zdarma do poštovních schránek. Redaktorem byl Ladislav Ježek a obsahově se jednalo o snahu skloubit reklamní sdělení s humoristickým obsahem. Na svou dobu obsahoval značné množství ilustračních fotografií z domova i ciziny.

Mezi těmito margináliemi vynikala dvě periodika, a to *Sborník československé společnosti zeměpisné* a zejména časopis *Širým světem*. V obou případech byla určována působením Stanislava Nikolaua.

Širým světem. Zeměpisný magazín

1.9 Vznik periodika

V Nikolauovu úvodu k prvnímu číslu magazínu Širým světem (leden 1924) lze nalézt několik informací o obsahu, který má časopis čtenářům přinášet. Odráží se v něm jeho názory i hodnoty, které lze je shrnout do několika bodů:

1. Nikolau byl celoživotně přesvědčen o významu geografických znalostí pro jednotlivce i společnost. Světová válka potřebu těchto znalostí ještě zdůraznila, a to jak pro potřeby válčících stran (např. znalost krajiny, zásobování, odlišná etnika a jejich potřeby v armádách), tak také ve smyslu tvorby poválečných hranic. Zároveň vnímal, řečeno dnešní terminologií, že proběhla určitá raná forma globalizace a svět se nebývale sblížil.
2. Zdůrazňuje sílu přírody nad člověkem. Tu člověk může do určité míry usměrňovat, ale příroda je nakonec ta, „*kteřá nutí člověka žít podle své vůle*“¹⁵⁰. Zde se odráží Nikolaův názor, který celoživotně zastával, že člověk je vždy formován prostředím, ve kterém žije, a to jak na bázi biologické, tak společenské. Jinými slovy, vždy je determinován okolním prostředím, které je ale na naší planetě různorodé. S tímto názorem chtěl blíže seznámit širší veřejnost.
3. Důležitou součástí časopisu měla být snaha popisovat příčiny a důvody i přinášet aktuality z politického a hospodářského dění ve světě, aby se čtenář orientoval v geopolitických změnách a jejich důvodech a dokázal dále sám kriticky nad tímto děním uvažovat.
4. Z výše uvedeného vyplývá, že pokud český národ má plně využít své nabyté svobody, je potřeba zvýšit „*duševní obzor českého člověka*“.¹⁵¹ A právě hluboké znalosti o „jiných“, by mu měly napomoci nepřeceňovat, ale ani nepodceňovat své znalosti a sílu a umožnit mu budovat své postavení v rámci celku.

Pocit vlastenectví s potřebami nové doby v jeho rozhodnutí vydávat magazín Širým světem sehrály zásadní roli. Sám v úvodu zmiňuje, že dlouho hledal vhodnou formu, jak šířit zeměpisné znalosti k veřejnosti a prohlubovat je.

¹⁵⁰ NIKOLAU, Stanislav. Úvodem. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická Unie, 1924, roč.1, č.1, s. 1.

¹⁵¹ Ibidem, s. 2.

1.10 Čtenářská obec

Vzhledem k předchozím pedagogickým, novinářským, redakčním a vydavatelským zkušenostem Nikolaua, ale jistě i znalostem obdobných forem časopisů v zahraničí i u nás, zvolil pro svůj záměr propojení „zábavy a poučení v duchu nové doby“.¹⁵² A předpokládal, že „...obsah, který bude poutavý a obohacující zároveň, získá přízeň čtenářů“.¹⁵³ Sám Nikolau časopis nekoncepcoval pouze jako čtení pro dospělou populaci, ale chtěl časopis vytvořit tak, aby od počátku sloužil hlavně mládeži. To dokládá několik skutečností. Zásadní je samo Nikolauovo sdělení k bilanci dvaceti předchozích ročníků „... neboť náš časopis byl v první řadě určen mládeži“.¹⁵⁴ Dále určení časopisu pro mládež podporují informace o pořízení periodika do školních čítáren, které se nacházejí v mnoha ročníkových zprávách ze školských zařízení.¹⁵⁵ Dokresluje to i fakt, že cestovatel a etnograf Albert V. Frič ve své publikaci zmiňuje: „Když mě vyzval přítel prof. Nikolau, abych pro jeho zeměpisný list napsal nějaký příspěvek [...] Ale Nikolau mi ho vrátil, protože jeho list čtou děti a já píši o porodech.“¹⁵⁶ Obsahová skladba časopisu tomu v počátcích plně odpovídala.

Lze předpokládat, že v čase se čtenářská obec rozrůstala i o dospělou populaci, jak tomu nasvědčuje několik faktorů. Cena periodika postupně rostla v návaznosti na zvětšující se počet tiskových stran. Ve srovnání s jinou časopiseckou produkcí této doby byl magazín Širým světem výrazně dražší.¹⁵⁷ Nasvědčuje tomu i vyvíjející obsahová skladba, zejména odbornější politicko-hospodářské analýzy. Zároveň periodikum bylo součástí řady knihoven, školských, ale také obecních. Potvrzuje to i informace v inzerci na periodikum, která konstatuje, že členové Československé společnosti zeměpisné mají na předplatné slevu.

1.11 Periodicita

Magazín vycházel v letech 1924–1944 a obsáhl dvacet jedna ročníků. První číslo vyšlo v Praze v lednu 1924 s podtitulem Zeměpisný měsíčník a do roku 1938 byl vydáván desetkrát ročně,

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ NIKOLAU, Stanislav. Do třetího desetiletí našeho časopisu Širým světem. *Širým světem: zeměpisný čtrnáctideník*. Praha: Česká grafická unie, 1944, roč. 2, č. 1, s. 1.

¹⁵⁵ Zpráva c.k. ústavu ku vzdělání učitelů v Příboře za dobu. Příbor: C.k. ústav ku vzdělání učitelů, 1932, č. 8, s. 15 nebo Roční zpráva veřejné obchodní školy a odborné školy hostinské Obchodní a živnostenské komory v Brně za školní rok. Brno: Veřejná obchodní škola a odborná škola hostinská Obchodní a živnostenské komory, 1936, č. 17, s. 130.

¹⁵⁶ FRIČ, Alberto Vojtěch. Indiáni Jižní Ameriky. Praha: Jaroslav Podroužek, 1946, s. 149.

¹⁵⁷ Např. v roce 1936 stálo roční předplatné bez poštovného: Skau-Junák 20 Kč, Mladý hlasatel 22 Kč, Mládí 5 Kč, Širým světem 50 Kč. Vše dostupné v Národní knihovně České republiky.

mimo červenec a srpen. První ročník byl však v pravidelnosti specifický. Číslo I–IV vyšla jednotlivě (leden, únor, březen, duben), další V–X jako dvojčísla (květen–červen, září–říjen, listopad–prosinec). Následné ročníky vycházely již standardně desetkrát ročně, přičemž ale první dvě čísla II. ročníku (1925) ještě nesla název měsíce, ve kterém vycházela, od třetího čísla byla již odlišena číslicí. Některé ročníky vyšly během jednoho roku, jiné s přesahem do roku následujícího. Od XVI. ročníku (1939) vycházel jako čtrnáctideník dvacetkrát ročně. Vynechány byly opět dle zvyklostí letní měsíce červenec a srpen. Cenová politika a inzerce
Cena I. ročníku byla 20 Kč (poštou 21 Kč), ve III. ročníku se cena zvýšila na 30 Kč (poštou 32 Kč) a od IV. ročníku byla opět navýšena na 50 Kč (poštou 52 Kč), což zřejmě souviselo i se vzrůstajícím počtem tiskových stran jednotlivých ročníků. Členové Československé společnosti zeměpisné měli po potvrzení jejich členství některým členem výboru společnosti slevu. Dále bylo možné požádat o první sešit na ukázkou v administrativě České grafické unie. Inzerce se v počátcích periodika objevovala pravidelně na rubu a lici zádní strany obálky, jež umožňovala využít barevný tisk. Od VII. ročníku (1930) se objevovaly i černobílé varianty inzercí uvnitř periodika, nejčastěji ve formě jedné tiskové strany, méně často jako půlstrana pod textem. Pravidelně zde propagovala své výrobky drogistická firma Hellada. Najdeme zde inzerci od Spolku spořitelů československých, na kola od České zbrojovky Strakonice či na hodinky Omega.

O aktuálním ročníku magazínu se šířeji informovalo v řadě zájmových i odborných periodik, jako byly např. *Česká revue: měsíčník Národní strany svobodomyšlné, věnovaný veřejným otázkám*,¹⁵⁸ *Národní politika*,¹⁵⁹ *Český učitel: věstník Zemského ústředního spolku jednot učitelských v Čechách*¹⁶⁰ nebo *Sokol: časopis zájmům tělocvičným věnovaný*¹⁶¹. Také bylo na magazín upomínáno na přebalu Nikolauových edic *Země a lidé a Cestou – necestou*.

1.12 Žánrové různorodosti periodika a jeho témata

Ve dvacátých letech 20. století docházelo v české literatuře obecně ke sblížení beletrie a publicistiky, přičemž ve třicátých letech se tento vztah ještě umocnil. Společenská funkce

¹⁵⁸ *Česká revue: měsíčník Národní strany svobodomyšlné, věnovaný veřejným otázkám*. Praha: Edvard Beaufort, 1925, roč. 18, č. 5, s. 311. ISSN 1801-125X.

¹⁵⁹ *Národní politika*. Praha: Politika, 1925, roč. 43 č. 281, s. 10. ISSN 1805-2444.

¹⁶⁰ *Český učitel: věstník Zemského ústředního spolku jednot učitelských v Čechách*. Praha: Zemský ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, 1932, roč. 35, s. VI.

¹⁶¹ *Sokol: časopis zájmům tělocvičným věnovaný*. Praha: Miroslav Tyrš, 1941, roč. 67, č. 1, s. 31. ISSN 0489-6718.

(poznávací, agitační aj.) zesilovala a nabývala stylu přístupného širší populaci. Významní literární autoři využívali ve své literární praxi této synergie pro vlastní tvorbu (Eduard Bass, Karel Poláček, bratři Čapkové aj),¹⁶² a to mimo jiné i v periodickém tisku. Tato skutečnost se naplno projevila i v textech publikovaných v časopise Širým světem.

V meziválečném období tvořila cestopisná reportáž v české literatuře i publicistice určitý nový prvek. Samozřejmě, její vznik je značně ranější, ale nová byla intenzita, s jakou se tato žánrová varianta uplatňovala v literatuře obecně. Její hlavní princip představuje informativní sdělení, které je ale podáno v hlubších souvislostech a smyslu. Osobní postřehy, úvahy a hodnocení okolností je vždy do značné míry subjektivní záležitostí a odrazem autora samotného (vzdělání, zkušenost, gender atd.). Dle svého přesvědčení vybírá tvůrce reportáže z velké množiny jen určité fragmenty informací, které zpracovává do dějového příběhu a opatřuje jej vlastními postřehy. Právě zde se uplatňují široké principy beletrie v oblasti jazykové, kompoziční, ale i stylistické, často vyvěrající z touhy uplatňovat bohatost češtiny k vyjádření nejrůznějších nuancí, známé již z dob národního obrození a zakotvené ve vlastenectví nové republiky.¹⁶³

Autor zde představuje určitou spolehlivou autoritu, jejíž osobní zkušenosti čtenář důvěřuje. Realita první světové války umocnila naturalistické a faktografické tendence, přesto se autoři nevyhýbali určitým romantickým až ideologickým konotacím i v rámci své politické orientace. Obecně lze v české literatuře této doby nalézt dva tematické proudy. Zatímco levicově smýšlející autoři (Marie Majerová, Ivan Olbracht, Bohumír Šmeral aj.) se věnovali cestopisným reportážím ze Sovětského svazu, demokratičtí pak zejména oblastem dnes nazývaným západní svět, ale neopomíjeli ani domácí prostředí. Oba proudy nesly v centru své pozornosti člověka a jeho úděl ve společnosti.¹⁶⁴ V těchto ohledech se cestopisná reportáž v magazínu Širým světem liší.

Primárně se zde cestopisná reportáž věnuje vzdáleným, běžně nedostupným krajinám z mimoevropských kontinentů. Neexistuje však předem jasná struktura výběru destinací a bez hlubší obsahové analýzy nelze více určit, zda se některá krajinná oblast v periodiku (a v čase) preferuje nebo se jiné záměrně vyhýbá, což by ale jistě zároveň odporovalo principům geografie obecně. Výběr destinací je však vymezen Nikolauovým výběrem autorů a jejich cestovatelských zkušeností. Obvykle publikovali pouze v krátkém časovém úseku a nebylo

¹⁶² PEŠAT, Zdeněk, Eva STROHMOVÁ a Jan MUKAŘOVSKÝ. *Dějiny české literatury, IV: Literatura od konce 19. století do roku 1945*. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 402. ISBN 80-85865-48-3.

¹⁶³ Ibidem.

¹⁶⁴ PEŠAT, Zdeněk, Eva STROHMOVÁ a Jan MUKAŘOVSKÝ, ref 162.

výjimkou, že se jednalo o jediný příspěvek autora. To však neznamená, že zde nenalezneme názorové konotace. Ty jsou spíše než ve výběru krajinné oblasti patrné ve způsobu, jakým se o daném území referuje, které aspekty vyzdvihuje a které potlačuje.¹⁶⁵

V periodiku byl kladen velký důraz na objevné cestování i cestovatele samotné,¹⁶⁶ dá se říci, že jeho obsah nejlépe vystihuje definice z pohledu antropologie „... jako nástroje poznávání neznámých světů a klíče k porozumění světa odlišných etnik, národů a kultur. Cestovatelé jsou prezentováni jako lidé, kteří programově vstupují na území, těch druhých‘ a v průběhu svých cest se snaží popsat, klasifikovat a analyzovat cizí přírodu a kulturu“.¹⁶⁷ V magazínu Širým světem byl obsah ještě obohacen o jakousi magickou složku v podobě aury dobrodružství, které cestování představovalo. Najdeme zde převážně osobní popisy výzkumných a objevných cest, méně pak hospodářské a vysloveně turistické cestování, varovné i humorné líčení peripetií s cestováním spojených. Právě na pozadí cestování zde čtenář získával geografické informace a znalosti. Lze se domnívat, že tato synergie byla jedním z určujících faktorů pro popularitu periodika.

Druhým nejčastějším publicistickým útvarem vyskytujícím se v periodiku byl článek, který přibližoval určitou věcnou či aktuální problematiku, významné přírodní úkazy a jevy, ale i rozličné kultury, které byly interpretovány v rámci svých geografických poměrů a jejich vlivu na události, jevy a kultury samotné, podané více či méně beletrizujícím způsobem, jenž se odvíjel od preferencí autora samotného.

Dalším aspektem, kterým se liší obsah magazínu Širým světem od jiné cestopisné produkce své doby, je důraz na vztah člověka a geografického prostředí. V době vydávání periodika se však geografie ještě tak bohatě nediferencovala jako dnes a souvisela se skutečností, že krajinnou sféru lze rozdělit na dvě základní složky: fyziogeografickou a biogeografickou.¹⁶⁸ Fyziogeografická, čistě přírodní věda, se zabývá zkoumáním zemských krajinných sfér, biogeografická složka se zabývá zeměpisným rozšířením všech živých organismů, tj. rostlin, zvířat a člověka.¹⁶⁹ Z biogeografické složky bral Nikolau zvláště na zřetel část antropogeografickou¹⁷⁰ (dnes bychom ji nazvaly socioekonomickou), jejímž středem je člověk

¹⁶⁵ Výjimku však představuje poslední fáze periodika, publikována v době Protektorátu Čechy a Morava. Viz kapitola Vývoj periodika.

¹⁶⁶ Nikolau využíval často anglický výraz globetrotter, tedy světoběžník.

¹⁶⁷ SOUKUP, Václav. Cestovatelství a kulturní kontakt. *Anthropologia integra* [online]. 2013, roč. 4, č. 1, s. 31 [cit. 2023-06-14]. ISSN 1804-6657. Dostupné z: doi:10.5817/AI2013-1

¹⁶⁸ NIKOLAU, Stanislav. Ref. 1, s. 3

¹⁶⁹ Ibidem.

¹⁷⁰ BERNHEIM, Ernst. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Jan Laichter, 1931, s. 71.

a společnost v kontextu přírodních poměrů.¹⁷¹ Důraz ve svých člancích kladl především na hospodářský a politický zeměpis, jehož součástí byla geopolitika, sledující vzájemný vliv zeměpisných poměrů na politický vývoj událostí.¹⁷² Geografie byla stejně jako dnes úzce provázána s dalšími vědními obory, zejména historií, botanikou, zoologií, národopisem, jazykovědou, matematikou a statistikou, sociologií aj.

V magazínu nalezneme i popisy technických vynálezů a staveb, které jsou zde primárně prezentovány v kontextu cestování, protože díky nim se obrovským způsobem rozšířily jeho možnosti. Zejména letadla a vzducholodě se od 20. let hojně používaly k výzkumu oblastí¹⁷³ a umožňovaly prozkoumávat území dříve nemyslitelné, jako jsou polární oblasti, nejvyšší horké masivy či mořské hlubiny. Jsou zde připomínány i např. mosty a přehradý jako příklad snahy člověka ovládnout sílu přírody. Tento bohatý vědní základ se odráží právě v množství různorodých rubrik, které se v časopise objevovaly.

V počátcích periodika nacházíme také drobné povídky ze života zvířat i lidí, v nichž se zobrazuje pevná vůle, odvaha, energie, důležitost znalostí a nepodceňování síly přírody. Je v nich je přítomný silný edukační apel a odráží se v nich i Nikolauovo přesvědčení, že „*člověk je proti přírodě malicherným tvorem*“.¹⁷⁴ Zvláště pak, pokud se v ní nachází „cizinec“ neznalý daných poměrů. Tento motiv se velmi často objevoval ve výňatcích z cestopisných próz dobrodružného typu,¹⁷⁵ které byly publikovány v rané fázi periodika. Převážně se jednalo o fragmenty z knih edice *Země a lidé*, který Nikolau redigoval, jak ze svazků již vydaných, tak i z připravovaných.¹⁷⁶ Vzácně pak šlo o výňatky z dalších edic vydávaných Unii, např. „*Nové obzory*“ či „*Víry života*“.¹⁷⁷ Lze se domnívat, že u drobných, dějově ucelených povídek pak

¹⁷¹ MARTÍNEK, Jiří, Miloslav MARTÍNEK a Jiří HAJNÝ Kdo byl kdo: Naše cestovatelé a geografové. Praha: Libri, 1998, s. 39. ISBN: 80-85983-50-8

¹⁷² NIKOLAU, Stanislav, ref. 1.

¹⁷³ MARTÍNEK, Jiří, Miloslav MARTÍNEK a Jiří HAJNÝ, ref. 171.

¹⁷⁴ NIKOLAU, Stanislav. Úvodem, *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická unie, 1924, roč. 1, č. 1, s. 2.

¹⁷⁵ Dělení převzato z MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 75. ISBN 80-7185-669-X.

¹⁷⁶ KRUKOVSKIJ, M.A. V Ohni. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická Unie, 1924, roč. 1, č. září-říjen, s. 184. V edici *Země a lidé* vyšla autorovi kniha *Z krajů mlh a věčného ticha: (povídky z ruského severu)*, sv. 15. Praha: Unie, 1925.

¹⁷⁷ MUSSI, Viktor. Pantal zemřel. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Československá grafická Unie, 1937, roč. 14, č. 4, s. 225.

Nikolau využíval taktéž bohatý vydavatelský archiv Unie.¹⁷⁸ Některé z nich zřejmě byly přeloženy přímo pro magazín,¹⁷⁹ jejich zdroj se však nepodařilo určit.

Důležitou součástí periodika byly vždy aktuality ve formě krátkých zpráv, přinášející informace o objevech, výzkumech, nejrůznějších geografických i přírodopisných zajímavostech, ale také oborové informace z činnosti spolků, organizací i jednotlivých geografů a výzkumných pracovníků obecně. Informace byly pravděpodobně čerpány ze zahraničních odborných, ale i populárně-naučných periodik podobného typu. Vzhledem k Nikolauově jazykové vybavenosti i novinářské profesi měl v tomto ohledu jistě zpřístupněný široký okruh zdrojů, ze kterých mohl čerpat.

V časopise nalezneme i lehké črty a causerie, které představovaly barvitě stránky života, povahy různých národů, ale i peripetie a postřehy ze samotného cestování. Pouze krátce se v magazínu objevují básně,¹⁸⁰ líčící krásy přírody, a to jak původní české (např. Viktor Dyk, Petr Bezruč), tak v překladu (např. Robert Burns, Adam Mickiewicz).

1.13 Rubriky

Již v prvních ročnících se ustanovilo šest rubrik: *Články*, *Ze světa*, *Literatura*, *K přílohám*, *Otázka dne* a *Besídka* (od II. ročníku), přičemž první tři jmenované členily obsah po celou dobu existence magazínu.

Rubrika *Články* představovala jádro periodika. Nikolau v úvodu prvního vydání zmiňuje: „*Budeme přinášeti samostatné články o cizích zemích a národech, o některých přírodních zjevech, všeobecně zajímavých. Přineseme výňatky z větších cestopisů, výprav současných nebo starších, abychom viděli, jak se ponenáhlu nazdvihovala clona, zakrývající neznámé zemědily. Budeme přinášet povídky ze života zvířat i lidí, jejich zkušenosti, zážitky a dobrodružství nejen ze současné doby, nýbrž i z dob minulých. Poznáme jak pevná vůle, energie dovede překonati největší nebezpečí, poznáme zase, že člověk je proti přírodě malicherným tvorem.*“¹⁸¹ V rubrice se objevuje velmi často žánrová varianta cestopisné reportáže.

¹⁷⁸ Např. KIPLING, Rudyard. Cesta, kterou se dal. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická Unie, 1925, roč. 2., s. 403.

¹⁷⁹ Např. THOMASON, Hugh. V patách Geronimovi. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická Unie, 1924, roč. 1, č. duben., s. 130. nebo GILLMORE, Stuart H. Suchá Guillotina. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická Unie, 1925, roč. 2, č. 8., s. 162. Žádná díla těchto autorů nejsou uvedeny v katalozích.

¹⁸⁰ V ročnících XIV. (1937) a XV. (1938).

¹⁸¹ NIKOLAU, Stanislav, ref. 174.

V rubrice *Ze světa* se nacházely krátké zprávy přinášející nejrůznější škálu informací, které lze rozdělit do dvou časových skupin. Za prvé se jednalo o aktuální události týkající se všech disciplín geografie, dále aktivity geografických spolků (přednášky, kongresy), ale i jednotlivých osobností spjatých s oborem (výročí, úmrtí, publikace). Rubrika přinášela zprávy i z jiných vědních disciplín, jako je archeologie, biologie, zoologie, informovala i o technických objevech a vynálezech. Za druhé se zde uveřejňovaly retrospektivní informace z oblasti geografie, které v odborné veřejnosti byly dlouhodobě známé, ale redakce pokládala za důležité je sdělit čtenářům v rámci vzdělávací funkce, které s sebou periodikum neslo.

Rubrika *Literatura* s sebou přinášela sdělení o vydaných knihách, jak bylo v časopisech té doby zvykem. Nečinila tak pouhým soupisem nově vydaných publikací či knih došlých do redakce, ale v raných fázích periodika přicházela se systematickými přehledy dostupné odborné literatury na konkrétní téma. Tyto referáty tvořily závěr časopisu a přinášely ucelený vhled do literatury dané problematiky, včetně hodnocení a revize jejich obsahů. V I. ročníku se jedná o přehled zeměpisných atlasů, ve II. ročníku byl zařazen referát k fyzickému zeměpisu a oceánografii a ve III. ročníku pak k hospodářskému zeměpisu.

Rubrika *K přílohám* z počátku až lyrickým způsobem popisovala krajinné i biologické fragmenty zobrazené na barevných přílohách: „*Je krátce po začátku deštivé doby. Vyprahlá zem rozpukaná hlubokými a širokými štěrbinami napila se vláhy a kraj jako kouzelným proutkem dotčen změnil svůj hnědý háv v zelený šat.*“¹⁸² Později se stávala více analytickou a text přináší hlubší vhled do krajiny i lidské činnosti, která byla v obrazové příloze vyjevena.

Rubrika *Otázka dne* přinášela úvahy o aktuálním politickém a hospodářském dění ve světě. Jednotlivé události zde byly dávány do kontextu se zeměpisnými poměry a na tomto základě analyzovány tak, aby dle Nikolaua „... širší vrstvy občanstva mohly porozuměti dnešním událostem“. Od XV. ročníku (1938) se transformovala do rubriky *K současným událostem*, od následujících ročníků zanikla a až od XIX. ročníku (1942) byla ustanovena rubrika *Na okraj velké doby*, která přinášela články o politických a vojenských změnách v době vrcholící druhé světové války z geografického pohledu. V této době byly články často převzaty z říšského tisku, ale také zde výrazně publikoval Nikolau sám, jak to ostatně činil po celou dobu svého působení (viz kapitola Stanislav Nikolau v Širém světě).

¹⁸² K přílohám. Na východní stepy. NIKOLAU, Stanislav. Úvodem, *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická unie, 1927, roč. 6., č. 1, s. 10.

Rubrika *Besídka* se v časopise objevovala od prvního čísla II. ročníku. Obsahově přinášela kratší volné a často humorné vzpomínky cestovatelů, zejména na nejrůznější peripetie spojené s cestováním, které odlehčovaly vážnější nebo odbornější obsah.

Ve III. ročníku (1926) se objevily dvě nové rubriky *Z dějin zeměpisu* a *Hospodářské rozhledy*. Zde převážně Nikolau přinášel souhrnné údaje z lokalizace, distribuce a prostorové organizace globálních ekonomických aktivit. Neopomíjel se zde ani vztah a postavení československého hospodářství. Konkrétně ve III. ročníku se jednalo o potraviny: obiloviny, cukr, brambory a tabák. Obsahuje informace o dané plodině a jejímu původu a rozšíření, popisy pěstování, přehledy vývozu v konkrétních oblastech světa a informace o dovozu či vývozu z Československa. Poprvé se v časopise objevují i graficky znázorněné přehledové tabulky. Pro toto období je typický vznik nových, tematických rubrik, jež se postupně vyčleňovaly z rubriky *Ze světa*, která však byla po celou dobu vydávání časopisu jeho součástí, byť už nebyla tak dominantní a stále více nesla bulvarizační prvky.

Pro následující období v letech 1927–1936/1937 je typickým znakem přibývání nových rubrik téměř s každým dalším ročníkem. Čtvrtý ročník (1927) byl obohacen rubrikou *Sport jinde*, přinášející nejrůznější podoby sportovního klání mezi lidmi a i zvířaty (býčí a kohoutí zápasy, sumo). Rubrika *Cesty vzduchem* představuje a vysvětluje mapování a pozorování krajin novými technickými možnostmi, jež přináší letecká doprava. Ročník V. (1928) v rubrice *O právech a ústavách* představuje historický kontext v rámci legislativního práva na konkrétním státním útvary, ale i jednotlivé aktuální příklady určité skupiny obyvatel na konkrétním území (např. postavení žen, etnických minorit, koloniální správy). Rubrika *Technické rozhledy* přinášela vhled do aktuálních technických poznatků a jejich implementaci na určitém území, např. v oblasti lodní dopravy, výroby elektřiny, šíření rozhlasového vysílání, inovací ve filmové produkci.

Ročník VI. (1929) byl obohacen rubrikou *Náboženské rozhledy* přinášející vhled do hlavních zásad a uspořádání majoritních konfesí, ale i minoritních vyznání přírodních národů. *Dojmy a chvílky* až lyrickým způsobem popisují atmosféru konkrétního místa či imaginaci neobvyklé lidské činnosti. *Rozhledy statické* krátkou zprávou přinášely data k hromadným geografickým jevům (např. hospodářským, populačním). *Vojenské rozhledy* se ustanovily v IX. ročníku (1932) a prezentovaly složení, fungování a vybavenost největších armád světa, ale také popisy aktuálních konfliktů z vojenského hlediska. Rubrika *Na niti humoru* přinášela krátké zprávy o žertovných situacích, ale i prezentovala geografické nepřesnosti z denního tisku u nás. Dále

se v periodiku začaly vyskytovat kreslené vtipy, převzaté ze zahraničních periodik, glosující nějakou významnou událost.

V XII. ročníku (1935) se nově objevila rubrika *Filozofický koutek* nabízející čtenáři geografické úvahy, rubrika *Naši za hranicemi* představila Čechy, kteří se usadili v zahraničí. Zejména rubrika *Rozhledy kulturní* přinášela různá zamyšlení nad činnostmi člověka, ale i kontexty k významným výročím. Od XIV. ročníku (1937) se rubriky opět zužují. Nejprve kvůli výrazné změně grafické úpravy, která se oprostila od dekorativnosti a po vzoru modernistického pojetí špěla k čisté a jednoduché formě. Po vzniku protektorátu a zesilujících persekucích mechanismů se rubriky výrazně zužují na *Články*, *Literatura*, *Ze světa* a *K přílohám*. Od XIX. ročníku (1942) vznikla nová rubrika *Na okraj velké doby*.

1.14 Redakce a přispěvatelé

Obecně lze konstatovat, že většina obsahu periodika byla vytvořena autory české provenience přímo za účelem jejich publikování v něm. Časopis *Širým světem* netvořila žádá pevná a stálá redakční základna. Jediným styčným bodem byl Stanislav Nikolau, který průběžně oslovoval okruh přispěvatelů. Ten byl velmi pestrý, a jak sám Nikolau zmiňuje, „*žádná jiná redakce nemá spisovatelskou obec tak rozběhlou po světě jako náš zeměpisný časopis*“.¹⁸³

Tvůrci textů nebyli primárně spisovatelé nebo novináři, ale vystudovaní geografové i celoživotní cestovatelé, kteří měli literární tvorbu jako prostředek, nikoliv cíl povolání. Je patrné, že jejich snahou bylo minimalizovat narativ vědy a sladit psaný styl a obsah s předpokládanými potřebami a zájmy daného publika, které se postupně rozrůstalo i o dospělou populaci.

Některé osobnosti se ovšem v periodiku vyskytují dlouhodobě. Najdeme zde příspěvky Jiřího Viktora Daneše (1880–1928), kterého pojilo s Nikolauem celoživotní přátelství, jež se zformovalo v dobách společných vysokoškolských studií na Filozofické fakultě české Univerzity Karlo-Ferdinandovy, kde oba v roce 1902 složili doktorát. Byl významným českým geografem a cestovatelem a studijně se zabýval zejména krasovými jevy. Daneš publikoval pouze v raných fázích periodika (mimo svůj obor i etnografickou studii o Ainech),¹⁸⁴ protože

¹⁸³NESIGN. Kruh přátel a spolupracovníků. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Československá grafická Unie, 1937, roč. 14, č. 8, s. 442

¹⁸⁴ DANEŠ, Jiří Viktor. Ainové. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická Unie, 1924, roč. 1, č. duben., s. 95. Etnikum Ainů obývalo Japonský ostrov Hondó.

v roce 1928 náhle zemřel. Zajímavé je, že pouze v prvních dvou ročnících se objevily příspěvky profesora botaniky a cestovatele Karla Domina (1882–1953), cestovatelského společníka výše uvedeného Daneše a v raných pedagogických letech blízkého spolupracovníka Nikolaua.

Lékař Josef Aul (1894–1956) publikoval v prvních ročnících periodika (I.–VI.) své poznatky z cest po střední Asii, kam se dostal se zajateckým transportem jako medik z haličské fronty. Návrat do Prahy mu trval téměř šest let.¹⁸⁵

Velmi literárně činný nejen v tomto periodiku (I.–XXI. ročník) byl Ing. Jaroslav Spirhanzl-Duriš (1889–1960), který až lyrickým způsobem popisoval krajinu Ruska a Sibíře, kam byl jako zajatec transportován během první války, ale také připojil i realie z Číny, Koreje a dalších zemí, které procestoval.¹⁸⁶

Meteorolog Stanislav Hanzlík (1878–1956) byl taktéž častým přispěvatelem (II.–XXI. ročník). Procestoval dálný východ, Severní a Jižní Ameriku i severní Afriku, ale jádro uveřejňovaných článků se vždy věnovalo klimatickým jevům v určité krajinné oblasti, včetně vlivu na život člověka.

Zoolog a významný popularizátor ornitologie Josef Jirsík (1898–1956) publikoval (II.–XII. ročník) poutavé povídky o různých druzích ptactva v kontextu jejich životního prostředí, potravy a migrace. „Profesionální“ cestovatel Josef Ladislav Erben (1888–1958) navštívil za svůj život všechny světadíly a své zážitky vložil do řady článků v magazínu (III.–XX. ročník) a do cestopisných publikací.

Alois Bohdan Brixius (1903–1959) publikoval v magazínu po konvertování k islámu i pod jménem Mohamed Abdalláh Brikcius (VII.–XII. ročník). Mimo jiné se podílel na založení Moslimské náboženské obce pro Československo¹⁸⁷ v roce 1934, čemuž odpovídala i obsahová skladba většiny jím publikovaných článků. Zároveň byl aktivním členem Vlajky, kde zároveň působil v jejím hlášeném orgánu jako zástupce šéfredaktora. Po ukončení druhé světové války byl vyloučen ze Svazu československých novinářů a odsouzen za kolaboraci s nacisty.¹⁸⁸

Od roku 1938 (XV.–XXI. ročník) v periodiku hojně publikoval J. A. Kučera, což byl pravděpodobně pseudonym Arna Krause¹⁸⁹ (1895–1974), který v meziválečném období

¹⁸⁵ MARTÍNEK, Jiří, Miloslav MARTÍNEK a Jiří HAJNÝ, ref. 171, s. 50.

¹⁸⁶ FORST, Vladimír, Jiří OPELÍK a Luboš MERHAUT. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, sv. 4*. Praha: Academia, 2008., s. 300. ISBN 80-200-0797-01

¹⁸⁷ BEČKA, Jiří a Miloš MENDEL. *Islám a české země*. Olomouc: Votobia, 1998, s. 148. ISBN 80-7220-034-8.

¹⁸⁸ PASÁK, Tomáš, Milan NAKONEČNÝ a Jana PASÁKOVÁ, ref. 52, s. 322.

¹⁸⁹ Vlastním jménem Arnošt Kraus.

procestoval Evropu, severní Afriku i Blízký východ,¹⁹⁰ tomu odpovídá i obsahová skladba článků.

Do periodika přispívaly i ženy, ač velmi nepravidelně a minoritně. Například Anna Pertoldová (1884–1961), která se svým manželem Otakarem¹⁹¹ strávila řadu let v Indii a její články přinášely vhled do běžného života indických žen (I., IV., XIV. ročník).

Z nejmladší generace autorů lze nalézt příspěvky etnografa a výrazného muzeologa Václava Šolce (1919–1995). Zajímavost představuje článek Nikolauova bratra Zdeňka „*Jak jsem jel poprvé pro kávu*“¹⁹² popisující peripetie spojené s jeho první kupeckou cestou do Jižní Ameriky.

1.15 Stanislav Nikolau v Širém světě

Stanislav Nikolau byl nejhojnějším přispěvatelem magazínu, i když v počátcích pod svým jménem publikoval pouze drobné úvahy na geografická témata a vzpomínkové příspěvky z cest, protože jej zřejmě zaměstnávala nejen redakční práce a plnění obsahu obecných rubrik magazínu, ale i jiné rozsáhlé aktivity. Najdeme zde však apel „*Širým světem za znalost jazykovou*“, kde nabádá k nezříkání se studia německého jazyka, protože je pro nás historicky i geograficky důležitý, a zároveň nabádá k učení se i dalších světových jazyků „*aby se nedal strhnout k přečeňování němčiny a německé kultury a hlavně – německého ducha*“.¹⁹³

Od 30. let publikuje v periodiku výrazně častěji, obzvlášť je v tomto ohledu zajímavá rubrika „*Otázka dne*“, která přináší pohled na aktuální dění ve světě, zejména s důrazem na měnící se podmínky v Evropě. V ní Nikolau¹⁹⁴ velmi přesně analyzuje budoucí vývoj v Evropě. Například varuje před vzrůstající silou Německa po volbách v roce listopadu 1932: „*Hitler ztratil sice několik mandátů, avšak tím nebylo jeho postavení otřeseno [...] Poměry spějí nejjistější cestou k diktatuře. Ta pod vlivem německých generálů je evropskému míru nebezpečnější.*“¹⁹⁵

¹⁹⁰ FORST, Vladimír, Jiří OPELÍK a Luboš MERHAUT *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*, sv. 2. Praha: Academia, 1993., s. 951. ISBN 80-200-0797-01

¹⁹¹ Otakar Pertold (1884-1965) byl významný etnolog se zaměřením na Indii.

¹⁹² NIKOLAU, Zdeněk, *Jak jsem jel poprvé pro kávu*. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická unie, 1925, roč. 2, č. 3, s. 132.

¹⁹³ NIKOLAU, Stanislav, *Širým světem za znalost jazykovou*. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická unie, 1930, roč. 7, č. 1, s. 42.

¹⁹⁴ Příspěvky jsou nesignované, ale tematický obsah i stylistická skladba jasně poukazuje na jeho autorství článků.

¹⁹⁵ NESIGN. *Volby v Německu*. *Širým světem: zeměpisný měsíčník* Praha: Československá grafická Unie, 1933, roč. 10, č. 4, s. 237. Jedná se o ročník 1932/1933, příspěvek byl publikován v listopadu 1932.

Nebo kritizuje i Mussoliniho vpád do Slovinska a na sever Chorvatska: „[...] avšak na Itálii zapomíná, zejména na její násilnický postup vůči Jihoslovanům v Gorcii, Terstu a Istrii. Tam se domov Slovinců a Chorvatů proměnil v pravé peklo. Ani slovanské jméno si nesmějí ponechat, musí si je přeměnit na italské. Slovansky nesmějí mluvit, aby nebyli přepadeni italskými fašisty, učitele, kněze posílají daleko do Itálie, aby lid ztratil duševní vůdce a rádce.“¹⁹⁶ Také se zde objevují zprávy a články, které kriticky nahlížejí na SSSR, zvláště pak na jeho hospodářské poměry.¹⁹⁷ Pro ilustraci slouží např. popis situace v SSSR: „Je ostatně příznačné, že právě mezi slovanskými národy zakotvují komunistické názory, ač komunismus je zřejmě nástrojem živlů Slovanům nepřátelských... Tak je tomu v Rusku, kde stojí miliony ruského lidu před strašnou příšerou hladu. Zatím, co v této bývalé „obilní komoře“ není dostatek chleba, kdy obyvatelé města vidí maso jednou za měsíc..., vyváží vláda obilí do ciziny... Ale teoretikové u zelených stolů se stále baví svými statickými výpočty, které jsou beztak bezcenné, protože jsou to údaje nesprávné, z větší části úmyslně vylhané.“¹⁹⁸

Nikolau si byl vědom výsledků svých prognóz a v září 1936 píše k této rubrice: „[Otázka dne]... je přísně pozorována a někdy i odsuzována, jen proto, že se snaží čistě na základě zeměpisných momentů podávat obraz zeměpisných událostí. I pro nás platí španělská zásada ‚La geographia manda (zeměpis tak velí.)‘, tj. proud událostí je určen jejich řečištěm. Pozornější čtenáři poznají, že jsme v mnohém měli až smutnou pravdu, třebaže náš názor se lišil od běžného pojmání oněch orgánů, které dnes už stojí na našem stanovisku... Vážíme-li si opravdové svobody, musíme ji také strpět i v názorech, ať někdy dočasně odlišných...“¹⁹⁹

Po vyhlášení protektorátu Čechy a Morava tato rubrika mizí, výrazněji nepublikuje ani Nikolau sám. Změna nastala od ročníku XIX (1942) s novu rubrikou „Na okraj velké doby“, ve které v počátcích dominují články převzaté z říšského tisku, případně z Národní politiky. Od XX. ročníku (1943) již analyzuje frontové události z geografického pohledu, ač tak činí logicky velmi opatrně, odkazuje a cituje zdroje z říšského tisku, s rétorickými obraty typickými pro tuto složitou dobu. Konotace typu „Sotva skončilo násilí spáchané na Madagaskaru, přikročili

¹⁹⁶ NESIGN. Mussolini. *Širým světem: zeměpisný měsíčník* Praha: Československá grafická Unie, 1933, roč. 10, č. 3, s. 175.

¹⁹⁷ Např. NESIGN. Vzrůst obyvatelstva hlavních států evropských za poslední století. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická Unie, 1930, ročník 7, č. 10, s. 580, Tentokrát ze SSSR. *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. XIV. Praha: Československá grafická Unie, 1936, roč. 13, č. 7, s. 408

¹⁹⁸ NESIGN. V Bulharsku, v Polsku, v Rusku. *Širým světem: zeměpisný měsíčník* Praha: Československá grafická Unie, 1933, roč. 10, č. 3, s. 175.

¹⁹⁹ NESIGN. Otázka dne. *Širým světem: zeměpisný měsíčník* Praha: Československá grafická Unie, 1937, roč. 14, č. 1, s. 61-62.

*západní spojenci k mnoha většímu zločinu, jež je neslýchaným porušením mezinárodního práva – k obsazení severní francouzské Afriky.*²⁰⁰ se objevují v jeho člancích zřídka, respektive povětšinou jsou citovány z jiných zdrojů. Dalším zajímavý momentem se zdají být určité textové podprahové nuance, jež by si zasloužily samostatnou obsahovou analýzu v dalším výzkumu. Za všechny uvedme jako příklad citaci z článku *Italská zrada*, kde je otisknuto: „*Proto jsem právem napsal na počátku článku, že významné události řídí se za sebou. Co bylo včera pravdou, to dnes už neplatí. Zvláště změna poměrů italské armády jak na souši, tak na moři i ve vzduchu.*“²⁰¹ Zřetelně nesilnější nuance jsou v článku *Místo invase – ofensiva* proti neutrálním, který cituje některé informace z Der Neue Tag a jehož obsah je dost nelogicky vystavěn. Ukončen je slovy: „*Jsou to příznačná opatření, která by ukazovala, že se Angloameričanům přece chce do Invaze. Uvidíme!*“²⁰² Příspěvek je také nezvykle opatřen datem 21. 4. 1944.

1.16 Doprovodné obrazové materiály

Geografie jako vědní disciplína je plná vizuálních zobrazení mnoha druhů, ve kterých jsou zakódované celé systémy hodnot. Jsou nejen nositeli jakého si mimesis světa,²⁰³ ale také širšího kulturního významu, zobrazeného, ale i výpovědí zobrazujícího a jeho vlastního kulturního kontextu a mohou tak odhalovat hluboce subjektivní rámce se sociálním, politickým a ekonomickým významem. Vzhledem k tématu této práce je tato skutečnost pouze naznačena, jistě však může představovat téma další odborné studie v budoucnu.

Od počátku vydávání periodika *Širým světem* tvořil doprovodný obrazový materiál jeho nedílnou součást. Vizuální ztvárnění přibližovalo čtenáři daný fenomén a umožňovalo mu hlubší imaginaci. V časopise se vyskytuje formou obrazových příloh, ilustrací, fotografií, mapového zobrazení, ale i nejrůznějších grafů.²⁰⁴

²⁰⁰ NESIGN. Nový násilný čin. *Širým světem: zeměpisný čtrnáctideník*. Praha: Česká grafická Unie, 1943, roč. 20, č. 7, s. 270.

²⁰¹ NIKOLAU, Stanislav. Italská zrada. *Širým světem: zeměpisný čtrnáctideník*. Praha: Česká grafická Unie, 1944, roč. 21, č. 3, s. 106.

²⁰² NESIGN. Místo invase – ofensiva proti neutrálním. *Širým světem: zeměpisný čtrnáctideník*. Praha: Česká grafická Unie, 1944, roč. 21, č. 15, s. 459-461.

²⁰³ GREGORY, Derek. *The dictionary of human geography*. 5th ed. Malden, MA: Blackwell, 2009, pp. 801. ISBN 978-1-4051-3287-9. [Vlastní překlad].

²⁰⁴ Grafy byly vesměs součástí rubriky „Hospodářské rozhledy“ a usnadňovaly čtenáři přehled informací uveřejněných v textech.

I když se v této době již dokumentární fotografie plně etablovala, stále nebylo z technického hlediska ještě dosaženo takového efektu, aby plně dokázala přenést *genius loci* na čtenáře, vyobrazit pestrosti přírody či projevy lidské jedinečnosti, a proto v raných fázích periodika najdeme mnoho doprovodného obrazového materiálu ve formě ilustrací. Ty však nakonec po stále kvalitnější fotografii musely ustoupit. Kromě jediné výjimky v podobě děl Zdeňka Buriana, které zůstaly neodmyslitelně s periodikem spjaty až do jeho zániku.

1.16.1 Spolupráce se Zdeňkem Burianem

Stanislav Nikolau se seznámil se Zdeňkem Burianem během jeho studií na Akademii výtvarných umění, tedy v době, kdy jeho tvorba byla zcela neznámá. Burian se nacházel v tíživé finanční situaci a jeho jedinou pracovní zkušenost představovaly ilustrace pro knihu *Dobrodružství Davida Balfoura* od R. L. Stevensona, vydané v péči nakladatelství A. Svěcený v roce 1921.²⁰⁵ Spolupracovat začali na Nikolauově doprovodných ilustracích časopisu *Širým světem*²⁰⁶ a zády na edici *Země a lidé*. Díky spolupráci s Nikolauem mohl Burian svůj malířský rukopis zdokonalovat a ukotvit. Jeho nebývalá schopnost precizního výtvarného přepisu, ať už se jednalo o anatomii lidí, zvířat, či zachycení atmosféry místa, musela Nikolauově požadavku na vzdělávací charakter jeho editorské činnosti plně vyhovovat. Dokázal pozdvihnout vědeckou ilustraci do úchvatného příběhu. První Burianova tvorba se nachází v dvojčísle září–říjen I. ročníku, jedná se o kvašové ilustrace k povídce *Chrám tapírů* a výňatkům z knihy *Z krajů mlh a věčného ticha* připravované v rámci edice *Země a lidé*.²⁰⁷ Nakonec Burian pro periodikum pracoval celých jednadvaacet let a během této doby namaloval pro časopis 40 obrazů, z nichž je 33 znázorňuje krajiny nejrozmanitějších koutů krajiny a sedm přibližuje typy lidských ras a národů,²⁰⁸ i bezpočet ilustrací.

1.16.2 Barevná obrazová příloha

Součástí periodika od prvního vydání byla obrazová příloha, která však nevycházela pravidelně. V prvních letech ji tvořily reprodukce obrazů malířů československé provenience, kteří však v malbě nedošli většího věhlasu (Jan Goth, Vlaho Bukovec aj.). Druhotně se zde otiskovaly

²⁰⁵ PROKOP, Vladimír. *Zdeňk Burian: širým světem*. [Praha]: Retro Gallery, 2019, s. 212. ISBN 978-80-906816-4-4.

²⁰⁶ HOLEŠOVSKÝ, František a Blanka, STEHLÍKOVÁ. *Čeští ilustrátoři v současné knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1989, s. 52.

²⁰⁷ PROKOP, Vladimír. *Ilustrátor Zdeňk Burian: monografie a soupis díla*. Praha: Ostrov, 1995. s. 76. ISBN 80-901795-2-5

²⁰⁸ PROKOP, Vladimír, ref. 5, s. 15.

reprodukce ze souboru „*Obrazy pro školu*“, které redigoval Nikolau²⁰⁹ a byly vydány v Unii v roce 1924. Později zde nalezneme i výňatky z „*Obrazárny Zvonu*“.²¹⁰ Tyto reprodukce obrazových maleb se snaží realisticky zachycovat určitý výsek vzdálené krajiny, zejména přenést na diváka určitou impresi, atmosféru daleké a cizí krajiny, determinované jedinečností přírodních podmínek. Téměř vždy se zde objevuje i postava člověka, který je oproti krajině zobrazen velmi submisivně a v činnosti, která je s přírodním prostředím úzce provázaná, dá se říci přímo na něm závislá (např. sklizeň na čajovníkových polích v Japonsku,²¹¹ úděl obyvatel tatarského statku v Podkavkazi²¹²). Tuto skutečnost nejlépe vystihují slova Nikolaua, že „*člověk je proti přírodě malicherným tvorem*“.²¹³

Jádro obrazové přílohy však od IV. ročníku (1926) do XVIII. ročníku (1941) tvořily reprodukce maleb Zdeňka Buriana, které mimořádným způsobem dokázaly zachytit vztah člověka a jeho životního prostředí, ač trochu jiným způsobem. Příroda a člověk se v nich zdají být více v souladu, což dokládají i kompoziční proporce maleb i jejich celkové vyznění. Krajina zde nepůsobí již tak dominantně, v popředí se nacházejí lidská sídla, obyvatelé i zvířata. Lze se domnívat, že v nich je kladen důraz na unikátnost určitého lidského společenství v konkrétní krajinné sféře fungujícího v jakési celkové harmonii (např. východoafričtí domorodci Kykují před svým obydlím,²¹⁴ výjev z korejské vesnice²¹⁵). Burianův soubor lidských ras a národů představuje pak na jednotlivých obrazech charakteristické fyzické rysy, včetně částečné kultury odívání, ve formě idealizovaných portrétů. V časopise byly publikované vždy po čtyřech typech. Velkou míru provázanosti díla Zdeňka Buriana s Nikolauovým periodikem ilustruje skutečnost, že název *Širým světem* nesla souborná výstava jeho díla a s výstavou spojená monografie.²¹⁶

²⁰⁹ *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Česká grafická unie, 1924, roč. 1. č. 1, s. 17.

²¹⁰ *Obrazárna znovu* představovala periodický reprodukční soubor maleb, redigovaný historikem umění Františkem X. Harlasem a vydávaný taktéž v Unii. Vycházel jednou měsíčně v letech 1918-1923. Soubor retrospektivně představoval klasická díla malířské tvorby autorů národní příslušnosti (Vojtěch Hynajs, Karel Purkyně, František Ženíšek aj.).

²¹¹ GOTH, Jan. Japonská krajina. In. *Širým světem. Zeměpisný měsíčník*, Praha: Česká grafická Unie a.s., 1925, roč. 2, č. 8, s. 336.

²¹² SPIRHZANZL, Jaroslav. V Sibiřské tajze (pralese). In. *Širým světem. Zeměpisný měsíčník*, Praha: Česká grafická Unie a.s., 1924, roč. 1, č. 4, s. 84.

²¹³ NIKOLAU, Stanislav. Úvodem. *Širým světem. Zeměpisný měsíčník*, Praha: Česká grafická Unie a.s., 1924, roč. 1, č. 1, s. 1.

²¹⁴ BURIAN, Zdeněk. Na východoafrické stepi: In. *Širým světem. Zeměpisný měsíčník*, Praha: Česká grafická Unie a.s., 1927, roč. 4, s. 1.

²¹⁵ BURIAN, Zdeněk. Na korejské vesnici: In. *Širým světem. Zeměpisný měsíčník*, Praha: Československá grafická Unie a.s., 1938, roč. 15 s. 1.

²¹⁶ Výstava Zdeněk Burian: *Širým světem*, 7.3.-30.6. 2019, Obecní dům, Praha a PROKOP, Vladimír. *Zdeněk Burian: širým světem*. [Praha]: Retro Gallery, 2019. 215 stran. ISBN 978-80-906816-4-4.

1.16.3 Ilustrace

Výtvarný doprovod textu ve formě výtvarné ilustrace tvořil v raných letech periodika jeho neodmyslitelnou součástí. Mnoho ilustrací najdeme jako doprovodný obrazový materiál k povídkám, jejichž prostřednictvím je ve čtenáři umocňován dramatický děj příběhu (např. podmořský výjev s potápěčem, ke kterému se přibližuje žralok, hořící město Busetů v Súdánu, odchyt tygra atd.). Neméně často pak v periodiku nalezneme vědeckou ilustraci doplňující články, která přibližuje vědecké poznatky, pojmy i procesy vizuálním způsobem (např. hračky Voguu, ruka malomocného). Ilustrace nejsou opatřeny popisky ani signované, je tedy problematické určit jejich autorství, mimo kreseb Zdeňka Buriana, které jsou podepsány nebo identifikovány v soupisu jeho díla.²¹⁷ Pravděpodobně dvacet reprodukcí (roč. IV.–IX.) vytvořil pro magazín malíř Karel Zápeca,²¹⁸ který studoval výtvarné umění v Petrohradě a v obrazech se inspiroval právě přírodními scenériemi ruského území, zejména Sibíře. Krajiny a ilustrace zde maloval i Otakar Kolář (roč. XI.)²¹⁹ a Vladimír Hraba,²²⁰ krajinář převážně českého podkrkonoší. Do periodika přispíval svými ilustracemi i architekt Hanuš Zápal (ročníky IV–VI).²²¹ Najdeme zde informační grafy, které byly přehledovou součástí rubriky *Hospodářské rozhledy* a sloužily zde jako přehledový záznam informací uveřejněných v textech.

1.16.4 Fotografie

Fotografie sloužila od počátku periodika jako hlavní doprovodný materiál k textům. V počátcích periodika pocházela většina uveřejněných fotografií z archivu Unie, byly využívány jako ilustrační doprovodný materiál a byly k textu vybrány až druhotně. Do etablování periodika na trhu, zejména ve 30. letech, vzrůstal počet fotografií pořízených přímo autory článků. Ty se zde nachází ve dvou variantách. Z většiny jako cestovatelské zachycení prosté a odlišné skutečnosti, zejména rázovitost cizích krajinných scenérií a vzhled nejrůznějších národů a etnik. Dále zde byly uveřejňovány soubory fotografií jako ucelený záznam nějakého procesu, např. výzkumného jehož popis (výsledky) ve zjednodušené formě autor předkládá čtenáři (např. soubor fotografií vztahující se k čínskému písmu).

²¹⁷ PROKOP, Vladimír, ref. 207, s. 130.

²¹⁸ TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umělců, sv.14*. Ostrava: Výtvarné centrum Chagall, 1994s. 720. ISBN 80-900648-4-1

²¹⁹ Ibidem, s. 719.

²²⁰ Ibidem, s. 376.

²²¹ Ibidem, s. 719.

Fotografie byly vždy důležitou součástí periodika. Postupem času, jak se zdokonalovaly technické možnosti fotoaparátů i zkvalitňovaly možnosti tisku, fotografie v periodiku stále více dominovala, tedy zvyšoval se počet fotografií i zvětšoval jejich formát. Změna nastala na počátku 40. let, kdy válečná výroba, nedostatek kvalitního papíru i tiskařských barev zapříčinily opětovně se zmenšující formát i snížený výskyt uveřejňovaných fotografií.

1.16.5 Mapy

Mapová zobrazení, zaznamenávající určité přímočaré, objektivní konfigurace, byla od počátku součástí časopisu. Nejčastěji se zde nacházela jako obrazový materiál ilustrující fyziogeografickou či socioekonomickou skutečnost obsaženou v příslušném textu (např. polohová mapa Beninu, obchodní cesty přes Altaj, druhá čínsko-japonská válka). Mapy zde sloužily také jako zobrazení cestovatelského putování (cesta do Džehulu, výstup na Mont Everest). Lze také nalézt mapy jako osobní záznamy cestovatelů s vlastními systémem znaků pro jejich přečtení.

1.17 Vývoj periodika

Při studiu materiálů pro tuto diplomovou práci vyplynuly na povrch typické formální i obsahové znaky, které lze seskupit do tří období, která charakterizuje následující přehled. Tyto údaje s některými již výše uvedenými celkově zřehledňují vývojové tendence periodika.

1.17.1 Raná fáze periodika 1924–1926. Ročníky I.– III.

První číslo periodika vyšlo v lednu 1924. Z dokumentu vydaného na základě legislativní oznamovací povinnosti k vydávání periodika nalezeného ve fondu Policejního ředitelství Prahy II, lze vyčíst: „*Česká grafická unie bude vydávat vlastním nákladem periodický tiskopis s názvem Širým světem, který bude vycházet 20. dne každého měsíce kromě července a srpna, s obsahem populárně zeměpisným a vzdělávacím. Odpovědným redaktorem bude p. profesor Dr. Stanislav Nikolau, bytem Král. Vinohrady, Palackého tř. 39. Časopis bude tisknut ve vlastní tiskárně v Praze II. č. 1961 a tamtéž bude jeho redakce, administrativa a expedice.*“²²² Lednové, únorové, březnové a dubnové číslo vyšlo dle nastaveného plánu. Následovala však dvojčísla květen–červen, září–říjen, listopad–prosinec. Vzhledem k tomu, že Česká grafická unie byla plně funkčním a zkušeným polygrafickým podnikem, je možné, že ještě nebyla plně

²²² Národní archiv v Praze. Fond Policejního ředitelství Praha II – oddělení tiskové, spolkové, bezpečnostní a dopravní, manipulační období 1924-1930, sig. 76/4, karton 127. nezpracováno.

zkoordinovaná redakční práce. Následující ročníky již danou strukturu dodržely a vzrostl i počet tiskových stran: ročník I. 288, ročník II. 476, ročník III. 367. Od III. ročníku se upustilo od označování jednotlivých vydání názvem měsíce a přešlo se k označení arabskou číslicí, zároveň se začal vydávat již v roce 1925 a v první polovině 1926. Tento ročník s sebou nese první změnu v grafické podobě, protože jednotlivé názvy rubrik byly zvýrazněny kresbou v rámečku. Tato změna sloužila k lepší orientaci uvnitř periodika. Výrazně graficky jsou ztvárněné obálky periodika. Každý ročník má jinou variantu, která je tvořena určitým geografickým symbolem (mapa, globus, směrová růžice aj.), jenž je fragmentován barevně a geometricky. V této době se časopis obsahově ještě formoval. Značnou část tvoří výňatky z knižních publikací edic z Unie, zejména z Nikolauovy sbírky „Země a lidé“, případně i povídky přeložené pro periodikum. Cena I. ročníku byla 20 Kč (poštou 21 Kč), III. ročníku 30 Kč (poštou 32 Kč).

1.17.2 Širým světem 1927–1938. Ročníky IV.–XV.

V době vydávání IV. ročníku (1927) byl časopis na trhu plně etablován, proto bylo možné zvýšit počet tiskových stran na 596 a cenu ročního předplatného více než dvojnásobně navýšit na 50 Kč (poštou 52 Kč). Cena i rozsah se ustálily a zůstaly neměnné do roku 1939. Dominantní obsahovou složkou se staly příspěvky vzniklé za účelem jejich publikování v periodiku. Výňatků z próz s cestovatelskou tematikou ubylo, stávaly se minoritní, avšak nikdy plně nevymizely. Dále je zde patrný posun k obsahu oslovující populaci. Ačkoli v prvních ročnících působí periodikum jako názorově neutrální, s rychle rostoucími geopolitickými změnami a silící obavou z nového válečného konfliktu se rychle proměňuje i obsah příspěvků, ze kterých je již značně patrný Nikolaův antisovětský postoj.

Toto období je typické vyšší mírou členění obsahu a růstem specifických rubrik, vzrůstajícím počtem doprovodného obrazového materiálu k textům i větším formátem periodika. Obsahově se snižuje počet výňatků z povídek a cestopisů, naopak vzrůstá počet textů vzniklých přímo pro publikování v časopise. Dále zde nastává určitý paradox. Od 30. let se zde častěji objevují zprávy, analýzy a prognózy mimoevropských, později i evropských konfliktů, které rychle přepisují politické mapy světa (viz kapitola Stanislav Nikolau v Širém světě). Zároveň zde probíhá určité „odlehčení“ až s prvky bulvarizace, zejména od ročníku XIII. (1936). Rubrika „Na niti humoru“ je toho důkazem sama o sobě. Patrné je to zvláště pak v rubrice „Ze světa“, ve které se lze například dočíst: *„Perští labužníci jsou přesvědčení, že meloun se dá jísti ve velmi krátké době: asi pěti minut. Proto si udržují hlídače, který bdí nad melouny, když uzrávají,*

a jakmile dozrají, meloun utrhnou. I když je dům ve spánku, donesou meloun svému pánu, a ten hned vstane, aby si pochutnal na lahůdce.“²²³

V ročníku VII. (1930) došlo k další změně v grafickém ztvárnění periodika. Změna se týká názvu jednotlivých rubrik, které jsou nyní drobně ilustrovány dle tématu, které uvádějí. Dále probíhaly drobné úpravy, které vyvrcholily ve XIV. ročníku (1937), který přináší zcela novou grafickou podobu s funkcionalistickými prvky moderní knihy, oprostěnou od dekorativních momentů ilustrací. Názvy rubrik jsou zvýrazňovány pouze zvolenou typografií a rámováním. Obecně se zde více pracuje s vizualitou jednotlivých forem písma a členěním textů do různě velkých textových bloků. Tuto grafickou podobu si periodikum udrželo do doby svého zániku. V čísle 2 XV. ročníku (1938) na první stránce vyšel nekrolog Tomáše Garrigue Masaryka, v němž se Nikolau hlásí k jeho odkazu: „*Jestliže jeho ideály jako universitního učitele byly nám vedoucími už při zakládání a vedení časopisu, zůstanou směrnicemi i po jeho sklonu, Chceme být hrdými – nikoli pyšnými, sebevědomými – nikoliv podlézavými, smírnými – nikoli ustrašenými, energickými – nikoli malátnými, chceme býti takovými, jakým byl první prezident republiky T. G. Masaryk.*“²²⁴

1.17.3 Širým světem 1939–44. Ročníky XVI.– XXI.

Zajímavé je, že v XVI. ročníku (1939) došlo, i přes komplikované dobové podmínky, ke změně periodicity a magazín Širým světem se stal zeměpisným čtrnáctidenníkem. S tím souvisela i proměna obálky, místo grafické abstrahující formy se zde objevovala velká barevná fotografie zarámována červeně a s typograficky čistým názvem periodika v bílé barvě.

Značně se proměnil i okruh autorů a zároveň z periodika zmizela většina rubrik i témat. Vliv na to měly dobové události, na obsahovou skladbu konkrétně i Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku vydaný 17. září 1939, který zakazoval vše, co by mohlo poškozovat obraz Říše a jejich představitelů na území protektorátu. Důraz byl kladen i na nepřipustnost nejrůznějších alegorií a dvojsmyslných vyjádření v podobě básní, citátů atd.²²⁵ V periodiku zůstaly pouze rubriky Články, *Literatura* a *Ze světa*. Těžiště článků se posouvá k tématům, která lze nazvat neutrální, více se zde objevuje živočišná a rostlinná říše. Hospodářsko-politická témata téměř vymizela, a pokud se objevovala, sloužila k propagaci Německé říše, např. článek

²²³ *Ze světa. Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Československá grafická Unie, 1938, roč. 15, č. 2, s. 99.

²²⁴ *Širým světem: zeměpisný měsíčník*. Praha: Československá grafická Unie, 1938, roč. 15, č. 2, titulní list. Nekrolog.

²²⁵ WÖGERBAUER, Michael a kol., ref 70, s. 971.

*Německá Říše na moři*²²⁶ (článek přeložil Nikolau z německé učebnice zeměpisu, což také v článku několikrát zdůrazňuje), anebo k dehonestaci spojenců jako *Americký imperialismus v kovech*,²²⁷ článek převzatý z „*Nationalzeitung*“. Změnu přinesla rubrika ustanovená v ročníku XIX (1942) *Na okraj velké doby*. V ní se po dva roky objevovaly Nikolauovy články, ač v nesignované části (viz kapitola Stanislav Nikolau v Širém světě).

Tak jako v jiných periodikách této doby se v prvním a druhém čísle XVIII. ročníku (září a říjen 1941) objevilo na obálce v hlavičce názvu písmeno V s textem „*Vítězstvím k nové Evropě*“²²⁸, a to v rámci velké nacistické propagandistické kampaně, která reinterpretovala původní obsah symbolu ve svůj prospěch.²²⁹ Tiskovou povinnost také představoval nekrolog zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha.²³⁰

Od XIX. ročníku (1942) se již v časopise neobjevuje barevná příloha, kvalita tiskového papíru byla také nižší, způsobená přechodem k válečné výrobě a omezením tiskových možností. Cena předplatného se v ročníku XX. (1943) zvýšila na 60 Kč (62 Kč poštou) a od prvního čísla ročníku XXI. (1944) již nebylo možné si magazín předplatit.

Z nařízení Tiskového odboru Ministerstva lidové osvěty pod protektorátní správou vydaného 1. prosince 1943 se ale periodicita musela snížit, stejně jako počet tiskových stran: „*Širým světem, který doposud vycházel 2x měsíčně mimo červenec a srpen v rozsahu 40 stran, by byl s okamžitou platností vydáván jednou měsíčně mimo červenec a srpen v rozsahu 32 stran včetně obálky.*“²³¹ To ale Nikolau nedodržel. V posledním, XXI. ročníku (1943) vyšlo dvacet čísel, z nichž sedm vyšlo v roce 1943 a třináct čísel v roce 1944. Vydávání časopisu bylo tiskovým odborem Ministerstva lidové osvěty „*dočasně zastaveno*“ k 1. září 1944.²³² Opatření obsahuje

²²⁶ [Heimat unt Weit] Německá Říše na moři. *Širým světem: zeměpisný čtrnáctideník*. Praha: Česká grafická Unie, 1941. s. 131. Jedná se o překlad z učebnice zeměpisu z r. 1939 „Heimat unt Weit“.

²²⁷ [Nationalzeitung]. Americký imperialismus v kovech. *Širým světem: zeměpisný čtrnáctideník*. Praha: Česká grafická Unie, roč. 18, 1941, s.595. Překlad článku z „Nationalzeitung“.

²²⁸ VAŠEK, František a Zdeněk ŠTĚPÁNEK. Názorové střety akce „V“ In: *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2001, roč.53, č. 3, s. 242. ISSN 0323-2581.

²²⁹ Akce „Victory“ původně vznikla v britském rádiovém vysílání, kde oslovily veřejnost, aby písmeno V využívala jako symbol odporu proti Nacistickému Německu. Josef Goebbels přišel s masivní protikampaní, jak pro nacistické Německo tak pro okupovaná území. Bílé písmeno se zde objevovalo jako oslava Německého vítězství na „všech frontách pro Evropu“. Tím se původní symbol odporu nejen ochromil, ale i využil k posílení vlastní propagandy. Viz. *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2001, roč. 53, č. 3, s. 245. ISSN 0323-2581.

²³⁰ *Širým světem: zeměpisný čtrnáctideník*. Praha: Česká grafická Unie, 1942, č. 20, s. 738.

²³¹ Oficiální dopis. Národní archiv v Praze. Fond Policejního ředitelství Praha II – oddělení tiskové, spolkové, bezpečnostní a dopravní, manipulační období 1931-1950 sig. 214/4, karton 294, nezpracováno.

²³² Oficiální dopis. Národní archiv v Praze. Fond Policejního ředitelství Praha II – oddělení tiskové, spolkové, bezpečnostní a dopravní, manipulační období 1931-1950 sig. 214/4, karton 294, nezpracováno.

poznámku: „Zásoby papíru zastaveného časopisu jsou až na další pod uzávěrou a nemůže jimi býti disponováno bez souhlasu tiskového odboru.“²³³

1.17.4 Návaznost po zániku časopisu

O popularitě a přínosu magazínu *Širým světem* svědčí i to, že záhy po jeho zániku vzniklo obsahem i strukturou podobné periodikum *Zeměpisný magazín*, který byl vydávaný od roku 1945 do 1949 (20 čísel ročně)²³⁴ Československou společností zeměpisnou v nakladatelství Ing. Rud. Mikuty v Praze. Jak se lze dočíst na přebalu prvního čísla: „*Zeměpisný magazín přináší zeměpisné a cestopisné články i zprávy z celého světa a domoviny, jimiž chce populární formou přispěti k šíření zeměpisných vědomostí v širokých vrstvách. Výnos z časopisu použije Československá společnost zeměpisná k vydávání vědeckých zeměpisných prací a k podpoře zeměpisných výzkumů.*“²³⁵ Periodikum redigoval odborný geograf se zaměřením na geomorfologii Josef Kuský (1903–1978). Vzhledem k tomu, že časopis záhy zanikl a zájem veřejnosti o podobné periodikum neopadal,²³⁶ bylo v dubnu 1952 vydáno první číslo časopisu „*Lidé a země*“, které obsahově navázalo na předchozí periodika a zároveň v duchu nové vládnoucí ideologie přinášelo nová témata: „*Především budeme čtenáře seznamovat s krásami naší vlasti, jejím bohatstvím a hospodářskou silou i kulturou a úspěchy našeho lidu... Ve světě poznání zemí a lidu celého světa tím více vyniknou úspěchy našeho budování a krásy naší země a perspektivy naší radostné budoucnosti, jejímž obrazem je nám Sovětský svaz.*“²³⁷ Samozřejmě síla této ideologie nebo její absolutní absence se zde objevovala v kontextu vývoje doby, ale i přesvědčení a témat jednotlivých autorů. Časopis *Lidé a země* vychází po mnoha vlastnických, obsahových i grafických změnách doposud.

²³³ Ibidem.

²³⁴ Ve všech ročnících se objevují i dvojčísla. Poslední číslo časopisu vyšlo 15.6. 1949.

²³⁵ *Zeměpisný magazín: populární zeměpisný a cestopisný časopis*. Praha: Nakladatelství ing. Rudolf Mikuta. 1945, roč. 1, č. 1, s. 1b.

²³⁶ STRÍDA, Miroslav. Dvacet let časopisu *Lidé a země*. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*. Praha: Československá společnost zeměpisná. 1971, roč. 76, č. 3, s. 208. ISSN 0036-5254.

²³⁷ REDAKCE. Na cestu. *Lidé a země: zeměpisný a cestopisný měsíčník*. Praha: Přírodovědecké vydavatelství. 1952, roč. 1, č. 1, s. 1. ISSN 0024-2896.

Závěr

Stanislav Nikolau byl bezesporu výraznou, i když rozporuplnou osobností první republiky, a jeho jméno bylo za dob socialismu téměř vytlačeno z kolektivní paměti. Jeho názorové spektrum konzervativního charakteru, který na stránkách tisku otevřeně a často až zarputile projevoval, i snaha se politicky angažovat v nacionálních pravicových uskupeních mu přinesly řadu příznivců, ale také mnoho oponentů, zejména z řad demokraticky smýšlející inteligence. Jeho antipatie k Sovětskému svazu a obecně k ideologii komunismu negovala jeho osobnost u představitelů sílicí Komunistické strany Československa a tato skutečnost měla pro jeho odkaz fatální následky.

Avšak Nikolaův přínos v rámci vzdělávání mládeže i širší veřejnosti v meziválečném Československu je nepopíratelný. Jeho celoživotní snahy o extenzi zeměpisných znalostí, nejprve v rámci školského systému, později skrze editorskou činnost byly mimořádné. Stejně tak jeho snaha vnímat geopolitické procesy na geografickém základě v době, kdy se principy geopolitických studií teprve formovaly. Ostatně to dokládají jak jeho učebnice, tak články v dobových periodikách.

V rané Československé republice představuje časopis *Širým světem. Zeměpisný magazín* v mnoha ohledech jedinečné periodikum, vystavěné na základním předpokladu, že pro rozvoj mladé a moderní společnosti, jsou nezbytné geografické znalosti a schopnost je kriticky reflektovat. K tomu bylo však nezbytné zkonstruovat novou obsahovou strukturu tak, aby byly předkládané vědomosti pro čtenáře atraktivní. Nikolau zde mohl čerpat ze svých hojných pedagogických zkušeností a koncipoval časopis *Širým světem* na principech cestopisu dobrodružného typu, od počátku výrazně ilustrovaného obrazovým materiálem. Díky tomu mohl předávat mladému čtenáři nejen prosté zeměpisné reálie, ale celkově se snažit formovat jeho osobnostní rysy, vést ho k houževnatosti, trpělivosti a samostatnosti, ve víru ve vlastní schopnosti, ale i respektu k síle přírody.

Silné Nikolauovo národnostní cítění se tu dále projevuje i ve formovaném názoru, že přírodní podmínky na určitém území ovlivňují nejen fyzickou složku člověka, ale determinují celou společnost i kulturu a že právě skrze studium „cizího“ můžeme přispět k rozvoji společnosti a kultury vlastní. S rostoucí popularitou periodika se rozrůstala i jeho čtenářská základna o dospělou populaci. Následně byla patrná snaha toto reflektovat v obsahové, stylistické i formální stránce. Jako v každém periodiku, i zde jsou patrné ideologické konotace pod vlivem

jednotlivých autorů. Avšak co se týče názorového spektra zastávaného Stanislavem Nikolauem, projevující se v jiných periodikách (silný nacionalismus, částečně profašistické postoje, antisemitská rétorika) se v Širém světě explicitně nevyskytují, antisovětské postoje jsou výraznější, ale vždy vycházejí z faktografie. Periodikem je však prostoupena nacionální myšlenka, že je potřeba neustále prohlubovat své znalosti o národech „jiných“, abychom na základě těchto poznatků mohli objektivně budovat národ vlastní.

Analytické schopnosti Nikolaua jsou zřejmé. Díky nim na geografickém základě dokázal stanovit prognózy, které předjímaly geopolitické události po celá 30. léta. Nutno dodat, že tak Nikolau činil značně objektivním způsobem, bez vypjaté angažovanosti a rétoriky, s prostou snahou o postižení změn v rychle se měnících podmínkách doby. Těmito faktory se také odlišují jeho texty v periodiku od jeho jiné publicistické produkce ze stejné doby.

Tak jako všechna periodika, i magazín Širým světem byl přizpůsobován komplikovaným podmínkám protektorátní správy, nenalezla jsem však žádnou přímou podporu činů Německé říše. Je zde patrná velmi nelehká snaha informovat čtenáře bez jakékoliv provokace protektorátních úřadů, tedy u aktuálních témat skrze rétorickou strukturu, vycházející z požadavků dohlížejících orgánů i komplikovanosti doby. Stanislav Nikolau pravděpodobně nikdy nebyl souzen za kolaboraci, ale po válce byl souzen za dle zákona na ochranu republiky za přečin, který se jeví jako značně malicherný, avšak bylo to v době, kdy vzrůstající moc Komunistické strany Československa vedoucí ke státnímu převratu umožnila zúčtovat s jeho celoživotním otevřeným protikomunistickým smýšlením.

Dvacet jedna ročníků a téměř okamžitý vznik následnických časopisů, hlásících se k jeho odkazu, dokazují, že magazín Širým světem byl důležitou a vyhledávanou součástí periodik své doby.

Summary

Stanislav Nikolau was certainly an distinctive, but also controversial personality of the First Czechoslovak Republic, whose name was almost erased from the collective memory during the period of Socialism.

His conservative opinions, which he openly and often bitterly espoused in the press, as well as his efforts to engage politically in nationalist right-wing groups, brought him many supporters, but also many opponents, especially among the democratically minded intelligentsia. His antipathy to the Soviet Union and to the ideology of communism in general negated his personality towards the leaders of the growing Communist Party of Czechoslovakia, which had fatal consequences for his legacy.

However, Nikola's contribution to the education of the youth and the wider public in the interwar Czechoslovakia is undeniable. His lifelong efforts to extend his geographical knowledge, first within the educational system and later through his editorial work, were extraordinary. So was his effort to perceive geopolitical processes on the geographical basis at a time, when the principles of geopolitical studies were only just taking shape. This is evidenced by his textbooks as well as articles in contemporary periodicals.

In the early Czechoslovak Republic, the journal “Širým světem. The Geographical Magazine” presents in many respects a unique periodical built on the basic premise that geographical knowledge and the ability to reflect it critically are necessary for the development of a young and modern society. To do this, it was necessary to construct a new content structure so that the presented knowledge would be attractive to the readers. Here Nikolau was able to draw on his large teaching experience, and he conceived the “Širým světem” on the principles of an adventure-style travelogue, from the beginning heavily illustrated with pictorial material. In this way he was able not only to pass on simple geographical facts to young readers, but in general to try to shape their personal features, to lead them to perseverance, patience and independence, to faith in their own abilities, but also in respect for the power of nature. Nikolau's strong sense of nationality is further manifested here in his formed opinion that the natural conditions in a particular territory affect not only the physical component of a human, but also determine his entire society and culture, and it is through the study of the “foreign” that we can contribute to the development of our own society and culture. Alongside the growing

popularity of the periodical, its readership extended by adult readers. There is a clear effort to reflect this in the content, style and form.

As in any periodical, also here ideological connotations influenced by individual authors are evident, especially the range of opinions held by Stanislav Nikolau.

His analytical skills are obvious thanks to which he was able to establish – on a geographical basis – forecasts that anticipated geopolitical events throughout the 1930s. It must be added that Nikolau did so in a highly objective manner, without strained commitment or rhetoric, with a simple struggle to capture the changes in the rapidly changing conditions of the period. These factors also distinguish his texts in the periodical from his other journalistic production from the same time.

Like all periodicals, the magazine “Širým světem” is adapted to the complicated conditions of the Protectorate administration, but I found no direct support to the actions of the German Reich, and there is a very uneasy effort to inform the reader, without provoking the Protectorate authorities, meaning on topical issues through a rhetorical structure based on the demands of the supervising authorities and the complexities of the time. Stanislav Nikolau was probably never tried for collaboration, but after the war he judged tried under the Act for the Protection of the Republic for an offense that seems to have been quite petty, but at a time when the growing power of the Communist Party of Czechoslovakia leading to a coup d’état made it possible to settle accounts with his lifelong open anti-Communist sentiments. Twenty-one volumes and the almost immediate emergence of successor magazines claiming its legacy prove that the magazine “Širým světem” was an important and sought-after part of the periodicals of its time.

Prameny a literatura

Archivní materiály

Archiv Národního muzea, fond Antonín Hajn, i. č. 1214, karton č. 25.

Archiv Národního muzea, fond Karel Domin, i. č. 1766, karton č. 14.

Archiv Národního muzea, fond Karel Kramář, i. č. 505, karton č. 14.

Národní archiv v Praze, fond Policejního ředitelství Praha II – oddělení tiskové, spolkové, bezpečnostní a dopravní, manipulační období 1924-1930, sig. 76/4, karton 127, nezpracováno.

Národní archiv v Praze, fond Policejního ředitelství Praha II – oddělení tiskové, spolkové, bezpečnostní a dopravní, manipulační období 1931-1950 sig. 214/4, karton 294, nezpracováno.

Státní oblastní archiv Praha, fond Státní zastupitelství Praha, sp. z. St 5255/46, nezpracováno.

Státní oblastní archiv Třeboň, sbírka matrik Jihočeského kraje, 1587–1949, kniha 9, snímek 124 N.

Ústav dějin UK a archiv UK, fond Matriky Univerzity Karlovy, Matrika doktorů české Karlo-Ferdinadovy Univerzity II (1900-1908).

Dobová periodika

Český učitel: věstník Zemského ústředního spolku jednot učitelských v Čechách (1932, roč. 35, č. 1)

Česká revue: měsíčník Národní strany svobodomyšlné, věnovaný veřejným otázkám (1925, roč. 18, č. 5)

Lidé a země: zeměpisný a cestopisný měsíčník (1952, roč. 1, č. 1.)

Lidové noviny: list syndikátu spisovatelů (1948, roč. 56, č. 144)

Národní listy (1908, roč. 48, č. 218 a 1913, roč. 53, č. 1)

Národní politika (1921-1940)

Přítomnost: nezávislý týdeník (1931, roč. 8, č. 11 a 1934, roč. 11, č. 16)

Rudé právo: ústřední organ Komunistické strany Československé (1934, roč. 15, č. 138)

Roční zpráva veřejné obchodní školy a odborné školy hostinské Obchodní a živnostenské komory v Brně za školní rok (1936, č. 17)

Sokol: časopis zájmům tělocvičným věnovaný (1941, roč. 67, č. 1)

Sborník Československé společnosti zeměpisné (1938, roč. 44, č. 3 a 1971, roč. 73, č. 1)

Sborník Ministerstva školství a národní osvěty: ministerstvo, školské úřady, vysoké, střední a odborné školství (1925, roč. 5, č. 1)

Širým světem: Zeměpisný magazín (1924–1944)

Typografia: časopis pro technické a společenské zájmy knihtiskařů (1932, roč. 29, č. 1-12)

Vesmír: časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné (1872, roč. 1, č. 1 a 1885, roč. 14, č. 4)

Věstník českých profesorů (1910, roč. 1, č. 8)

Věstník ministerstva školství a osvěty (1946, roč. 2, č. 4)

Vlajka: měsíčník pro národní a světovou kulturu (1932-1934)

Vlastivědný věstník moravský (2001, roč. 53, č. 3)

Zeměpisný sborník (1886, roč. 1, č. 1)

Zeměpisný magazín (1945, roč. 1, č. 1)

Zpráva c.k. ústavu ku vzdělání učitelů v Příboře za dobu 1932 (1932, č. 8)

Dobové publikace

BERNHEIM, Ernst. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Jan Laichter, 1931

ČAPEK, Karel. *Od člověka k člověku, Díl 3*. Praha: Československý spisovatel, 1991, ISBN 80-202-0330-3

HERBERTSON, Andrew John a F. D. HERBERTSON. *Člověk a jeho dílo: Úvod do antropogeografie*. 2. nezm. vyd. Praha: J. Otto, 1916.

JÜRGENSEN, Jürgen. *Povídky z Konga*. Praha: Unie, 1921.

NESIGN. *Dvacet let činnosti České grafické Unie a. s. v Praze: 1900-1920*. Praha: Unie, 1920.

NIKOLAU, Stanislav. *Československá republika*. Praha: Vesmír, 1921.

NIKOLAU, Stanislav. *Földrajz a közép és polgári iskolák II. osztálya számára*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1925.

NIKOLAU, Stanislav. *Géographie de la Tchécoslovaquie par Stanislav Nikolau*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1926.

NIKOLAU, Stanislav a Józef BADURA. *Podręcznik geografji dla klasy pierwszej szkół średnich*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1926.

NIKOLAU, Stanislav a František FRIED, *Pravda o Národním hnutí: Co jest národní hnutí?* Praha: Nákl. 28. Října, [1923].

NIKOLAU, Stanislav. *Příručka zeměpisu všech dílů světa se zvláštním zřetelem k Československé republice*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1926

NIKOLAU, Stanislav. *Učebnice zeměpisu pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Ústř. spolek čes. profesorů, 1910.

NIKOLAU, Stanislav. *Učebnice zeměpisu pro vyšší třídy středních škol a pro I. a II. ročník učitelských ústavů*. Sedmé, zcela přepracované vydání. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1936.

NIKOLAU, Stanislav. *U kolébky republiky: výběr článků a statí z let 1918-1922*. Praha: nákladem vlastním, 1924.

Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, sv. 28. Praha: J. Otto, 1909.

Sekundární literatura

BEČKA, Jiří a Miloš MENDEL. *Islám a české země*. Olomouc: Votobia, 1998. ISBN 80-7220-034-8.

BEDNAŘÍK, Petr, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPLOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-271-0553-3.

BENNET, Cynthia Denise, "Science Service and the origins of science journalism, 1919-1950" (2013). Graduate Theses and Dissertations. 13079. <https://lib.dr.iastate.edu/etd/13079>

BOWLER, Peter J. a Iwan Rhys MORUS. *Making modern science: a historical survey*. Chicago: University of Chicago Press, 2005. ISBN 978-0-226-06860-2. 379-80.

DEJMEK, Jindřich a Josef HANZAL. *České země a Československo v Evropě 19. a 20. století: sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka*. Praha: Historický ústav, 1997. ISBN:80-85268-61-2.

FORST, Vladimír, Jiří OPELÍK a Luboš MERHAUT. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, sv. 4, část I*. Praha: Academia, 2008. ISBN 80-200-0797-01.

FRIČ, Alberto Vojtěch. *Indiáni Jižní Ameriky*. Praha: Jaroslav Podroužek, 1946.

GASCOIGNE, Toss, Bruce V. LEWENSTEIN, Luisa MASSARANI a Peter BROKS. *Communicating science: a global perspective*. Australian Capital Territory: Australian National University Press, 2020. ISBN 1-76046-366-3.

GREGOROVÍČ, Miroslav a Pavel ŠTEFAN. *Kapitoly o českém fašismu: fašismus jako měřítko politické dezorientace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. ISBN 80-7106-100-X.

GREGORY, Derek. *The dictionary of human geography*. 5th ed. Malden, MA: Blackwell, 2009. ISBN 978-1-4051-3287-9.

HOLEŠOVSKÝ, František a Blanka, STEHLÍKOVÁ. *Čeští ilustrátoři v současné knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1989.

JELEČEK, Leoš a Jiří MARTÍNEK. Nástin dějin České geografické společnosti. In: *Klaudyán* [online]. 2007 [cit. 2023-05-18]. Dostupné z http://www.klaudyan.cz/dwnl/200702/01_jelecek.pdf.

KOLÁŘ, František a kol. *Politická elita meziválečného Československa 1918-1938: kdo byl kdo*. Praha: Pražská edice, 1998. ISBN 80-901509-8-5.

KONČELÍK, Jakub, Pavel VEČEŘA a Petr ORSÁG. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-698-8.

KORČÁK, Jaromír. 75 let Československé společnosti zeměpisné. Sborník Československé společnosti zeměpisné. 1969, roč. 74, č. 1, s. 183. ISSN 0036-5254.

KOUTNÍK, Bohuslav. *Československo – biografie, sv. 2*. Praha: Státní tiskárna, 1936-1941.

KROUPA, Vlastislav a Svaz protifašistických bojovníků. *Český antifašismus a odboj: slovníková příručka*. Praha: Naše vojsko, 1988.

KUBÍČEK, Jaromír, ed. a kol. *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 2, Časopisy. Díl 1, Časopisy České republiky od počátku do roku 1918*. Brno: Sdružení knihoven ČR, 2007. ISBN 80-86249-26-3.

NAKONEČNÝ, Milan. *Vlajka. K historii a ideologii českého nacionalismu*. Praha: Chvojtkovo nakladatelství, 2001. ISBN 80-86183-24-6.

NEWMAN, Benjamin. Authorising geographical knowledge: the development of peer review in The Journal of the Royal Geographical Society, 1830–c.1880. *Journal of historical geography* [online]. Elsevier, 2019, 64, 85-97 [cit. 2023-05-22]. ISSN 0305-7488. Dostupné z: doi:10.1016/j.jhg.2019.03.006

NĚMEČEK, Frant, Arnošt ROSA a Vlastimil A. MATULA, ed. *Dvacáté století: co dalo lidstvu: výsledky práce lidstva XX. Věku, sv. I*. Praha: Vladimír Orel, 1932.

MARTÍNEK, Jiří, Miloslav MARTÍNEK a Jiří HAJNÝ. *Kdo byl kdo: Naši cestovatelé a geografové*. Praha: Libri, 1998. ISBN 80-85983-50-8.

OPELÍK, Jiří, Vladimír FORST a Luboš MERHAUT. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, sv. 3*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0468-8.

PASÁK, Tomáš, Milan NAKONEČNÝ a Jana PASÁKOVÁ. *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*. Praha: Práh, 1999. ISBN 80-7252-017-2.

PEŠEK, Josef. Dr. Stanislavu Nikolauovi k šedesátce. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 1938, roč. 78, č. 53. ISSN 1214-1240.

PEŠAT, Zdeněk, Eva STROHSOVÁ a Jan MUKAŘOVSKÝ. *Dějiny české literatury, IV: Literatura od konce 19. století do roku 1945*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-48-3.

PROKOP, Vladimír. *Ilustrátor Zdeněk Burian: monografie a soupis díla*. Praha: Ostrov, 1995. ISBN 80-901795-2-5.

PROKOP, Vladimír. *Zdeněk Burian: širým světem*. Překlad Matouš Hájek. [Praha]: Retro Gallery, 2019. ISBN 978-80-906816-4-4.

ROUBÍK, František. *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863-1895*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1936.

SOUKUP, Václav. *Cestovatelství a kulturní kontakt*. *Anthropologia integra* [online]. 2013, roč. 4, č. 1, s. 31-48 [cit. 2023-06-14]. ISSN 1804-6657. Dostupné z: doi:10.5817/AI2013-1

STĚHULE, Josef. Prof. Dr. St. Nikolau – Šedesátník. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*. Praha: Československá společnost zeměpisná, 1938, roč. 44, č. 3, 50-54. ISSN 0036-5254.

TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umlout, sv.14*. Ostrava: Výtvarné centrum Chagall, 1994. ISBN 80-900648-4-1.

TOPHAM, JONATHAN R. "Introduction." *Isis*, vol. 100, no. 2, 2009, pp. 310–18. *JSTOR*, <https://doi.org/10.1086/599551>. Accessed 24 May 2023.

VOSKOVEC, Jiří a Jan WERICH. *Hry, sv. 1*. Praha: Československý spisovatel, 1982

WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014, sv. 2*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2491-6.

Teze diplomové práce

SCHVÁLENO

16. 9. 22

Institut komunikačních studií a žurnalistiky FSV UK Teze MAGISTERSKÉ diplomové práce									
TUTO ČÁST VYPLŇUJE STUDENT/KA:									
Příjmení a jméno diplomantky/diplomanta: Ulipová Jana	Razítko podatelny: <table border="1"> <tr> <td colspan="2">Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd</td> </tr> <tr> <td>Došlo dne:</td> <td>- 9 -09- 2022 -1-</td> </tr> <tr> <td>Čj:</td> <td>162 Příloh:</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Předloženo:</td> </tr> </table>	Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd		Došlo dne:	- 9 -09- 2022 -1-	Čj:	162 Příloh:	Předloženo:	
Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd									
Došlo dne:		- 9 -09- 2022 -1-							
Čj:	162 Příloh:								
Předloženo:									
Imatrikulační ročník diplomantky/diplomanta: 2021									
Fakultní e-mail diplomantky/diplomanta: 48721013@fsv.cuni.cz									
Studijní program/forma studia: Mediální studia/distační									
Název práce v češtině: Širým světem. Zeměpisný časopis pod vedením Stanislava Nikolaua									
Název práce v angličtině: Širým světem: Geographical magazine under the direction of Stanislav Nikolau									
Předpokládaný termín dokončení (semestr, akademický rok – vzor: ZS 2022/2023) (diplomovou práci je možné obhajovat nejdříve šest měsíců od schválení tezí) LS 2022/23									
Charakteristika tématu a jeho dosavadní zpracování (max. 1800 znaků): Jméno Stanislava Nikolaua bylo v meziválečné československé společnosti velmi známé. Politicky vyšel z prostředí Národní sociální strany, později se angažoval v řadě extrémně pravicových a fašistických organizací. Tento významný geograf byl zároveň autorem mnoha prvorepublikových zeměpisných učebnic, podílel se na vedení Československé společnosti zeměpisné, redigoval populární knižní edici Země a lidé. Pozornost si zaslouží také jeho novinářská činnost v Českém slovu a zejména spolupráce s Národní politikou. V roce 1924 založil zeměpisný časopis Širým světem, který vedl až do jeho zániku v roce 1944. Právě tato část jeho novinářské profese nebyla dosud zpracována.									
Předpokládaný cíl práce, případně formulace problému, výzkumné otázky nebo hypotézy (max. 1800 znaků): Hlavním cílem práce bude podrobně analyzovat všechny ročníky zeměpisného časopisu Širým světem (dostupné v Národní knihovně České republiky) – postihnout okolnosti vzniku, vývoje i zániku, začlenění do dobové mediální produkce, rozbor redakční základy i vlivu názorové orientace Stanislava Nikolaua na tematickou podobu periodika. Neopomene ani Zdeňka Michaela Františka Buriana, jehož ilustrace doprovázejí titul po celou dobu. Mimo analýzu primárních zdrojů bude kladen důraz i na archivní badatelskou činnost (zejm. Archiv Národního muzea a Státní oblastní archiv v Praze).									
Předpokládaná struktura práce (rozdělení do jednotlivých kapitol a podkapitol se stručnou charakteristikou jejich obsahu): 1. Úvod – představení tématu, charakteristika problematiky, vymezení pojmů a historického kontextu, diskuse tezí 2. Charakteristika doby vydávání periodika – historická, politická, mediální 3. Stanislav Nikolau – životopisná data, vývoj politické orientace, angažovanost ve spolcích a hnutích, vydavatelská a publicistická činnost 4. Širým světem – okolnosti vzniku a profil časopisu, vydavatelské realie, formální a literární podoba periodika, zpracování redakční základny i tematických okruhů a jejich případné proměny v čase, kritické zhodnocení názorového vlivu šéfredaktora Stanislava Nikolaua na tematické spektrum periodika 5. Závěr – ucelené zhodnocení poznatků a jejich kontextualizace									
Vymezení podkladového materiálu (např. titul periodika a analyzované období): Širým světem: zeměpisný měsíčník. Praha: Česká grafická unie, 1924-1944.									
Metody (techniky) zpracování materiálu:									

Práce se pokusí vycházet ze tří základních receptivních postupů historické analýzy. Za prvé ze zkoumání a shrnutí primární a sekundární dosud existující literatury k tématu. Za druhé z archivní práce k tématu a začlenění nálezů do již existujícího kontextu a za třetí ze studia a interpretace obsahu časopisu samotného.

Základní literatura (nejméně 5 nejdůležitějších titulů k tématu a metodě jeho zpracování; u všech titulů je nutné uvést stručnou anotaci na 2–5 řádků):

BERÁNKOVÁ, Milena, KŘIVÁNKOVÁ, Alena a RUTTKAY, Fraňo. Dějiny československé žurnalistiky: celost. vysokošk. učebnice. Díl 3. Český a slovenský tisk v letech 1918-1944. 1. vyd. Praha: Novinář, 1988. 315 s., [16] s. fot.

Ač ideologicky zaměřená, přináší tato přehledová vysokoškolská učebnice řadu seriózních informací o vývoji československé žurnalistiky.

ČECHUROVÁ, Jana. Česká politická pravice: mezi převratem a krizí. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 124 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 10. ISBN 80-7106-264-2.

Publikace mapuje zejména vývoj v Československé národní demokracii ve 20. a poč. 30. let., tedy v době, kdy byla nejsilnější pravicovou stranou. Je zde věnována kapitola českému fašismu.

HRABAL, Jiří, ed. Fenomén cestopisu v literatuře a umění střední Evropy. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. 347 stran. ISBN 978-80-244-4876-3.

Kolektivní monografie věnující se cestopisné literatuře v průběhu českých dějin s přesahem do dějin středoevropských. Obsahuje kapitoly definující cestopis i cestopisné texty v periodickém tisku.

NIKOLAU, Stanislav. U kolébky republiky: výběr článků a statí z let 1918-1922. V Praze: nákladem vlastním, 1924. 167 stran.

Retrospektivní výběr článků a statí Stanislava Nikolaua z let 1918-1922 publikovaných v Českém slovu, České demokracii a Národní politice. Publikace vydaná vlastním nákladem autora, předkládá obraz jeho názorové orientace, v době formování První republiky.

PEJČOCH, Ivo. Fašismus v českých zemích: fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922-1945. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011. 507 s., [24] s. obr. příl. Historie. ISBN 978-80-200-1919-6.

Publikace se podrobně zabývá historií krajně pravicových politických subjektů v Čechách a na Moravě v období od počátku dvacátých let po konec druhé světové války, a to včetně hnutí Vlajka.

Diplomové a disertační práce k tématu (seznam bakalářských, magisterských a doktorských prací, které byly k tématu obhájeny na UK, případně dalších oborově blízkých fakultách či vysokých školách za posledních pět let):

Autorovým názorovým postojům na stránkách dobového denního tisku se dílčím způsobem věnují některé diplomové práce.

BOŠKOVÁ, Gabriela. Reprezentace nacionalismu ve vybraných médiích druhé republiky (1938-1939) [online]. České Budějovice, 2015 [cit. 2022-09-03]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/1wn2jl/>. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Vladimír Papoušek.

MAREČKOVÁ, Adéla. Protižidovská propaganda za druhé československé republiky ve vybraném periodickém tisku. Praha, 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra politologie. Vedoucí práce Hana Kubátová.

SYSEL, Jan. Habešská válka na stránkách čas. stranickopolitického tisku [online]. Brno, 2010 [cit. 2022-09-03]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/azmp1/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Pavel VEČERA.

Datum / Podpis studenta/ky

9.9.2022

TUTO ČÁST VYPLŇUJE PEDAGOG/PEDAGOŽKA:

Doporučení k tématu, struktuře a technice zpracování materiálu:

Případné doporučení dalších titulů literatury předepsané ke zpracování tématu:

Potvrzuji, že výše uvedené teze jsem s jejich autorem/kou konzultoval(a) a že téma odpovídá mému oborovému zaměření a oblasti odborné práce, kterou na FSV UK vykonávám.

Souhlasím s tím, že budu vedoucí(m) této práce.

BEDNÁŘIK PETR

7. 9. 2022

Příjmení a jméno pedagožky/pedagoga

Datum / Podpis pedagožky/pedagoga

TEZE JE NUTNO ODEVZDAT VYTIŠTĚNÉ, PODEPSANÉ A VE DVOU VYHOTOVENÍCH DO TERMÍNU UVEDENÉHO VE VYHLÁŠCE ŘEDITELÉ INSTITUTU, A TO PROSTŘEDNICTVÍM PODATELNY FSV UK. PŘIJATÉ TEZE JE NUTNÉ SI VYZVEDNOUT V SEKRETARIÁTU PŘÍSLUŠNÉ KATEDRY A NECHAT VEVÁZAT DO VÝTISKU DIPLOMOVÉ PRÁCE.

TEZE NA IKSŽ SCHVALUJE GARANT PŘÍSLUŠNÉHO STUDIJNÍHO PROGRAMU.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Stanislav Nikolau ve věku 56 let, foceno v Ateliéru Langhans 22. 5. 1935

(obrázek)

Příloha č. 2: Úmrtní oznámení Jana Nikolaua, otce Stanislava (obrázek)

Příloha č. 3: Jeden z dopisů Stanislava Nikolaua Karlu Kramářovi (obrázek)

Příloha č. 4: Článek Stanislava Nikolau s antisemitskou rétorikou (obrázek)

Příloha č. 5: Článek Václava Kopeckého, dokládající snahu KSČ o odstranění Nikolaových učebnic z výuky (obrázek)

Příloha č. 6: Koncept Státního zastupitelství v Praze o vzetí Stanislava Nikolau do vazby a odvolání proti nízké výměře rozsudku (obrázky)

Příloha č. 7: Oznámení o vydávání periodika Širým světem. Zeměpisný magazín v rámci zákonné povinnosti (obrázek)

Příloha č. 8: Vizuál obálek Širým světem 1924–1938 (měsíčník) a 1939–1944 (čtrnáctideník) (obrázky)

Příloha č. 9: Obsah periodika ročníku IX. (1932) (obrázky)

Příloha č. 10: Obrazové přílohy, Jaroslav Spirhanzl, V Sibiřské tajze (pralese), 1924, roč. 1, č. 4 a Zdeněk Burian, Na východní stepy, 1927, roč. 6, č. 1 (obrázky)

Příloha č. 11: Vývoj grafické podoby Širým světem ročníky I. (1924), III. (1926), XIV. (1936) (obrázky)

Příloha č. 12: Obrazové doprovody textů v průběhu času. Ročníky I. (1924) a II. (1925), IV. (1927) a X. (1933), XVIII. (1941) a XXI. (1944) (obrázky)

Příloha č. 13: Oficiální příkaz o snížení rozsahu a periodicity časopisu a o jeho zastavení (obrázky)